

Treball de fi de grau

Títol

Autor De

XXXXX Tutor De

Grau

Data

Full Resum del TFG

Títol del Treball Fi de Grau:

Autor/a:

Tutor/a:

Any:

Titulació:

Paraules clau (mínim 3)

Català:

Castellà:

Anglès:

Resum del Treball Fi de Grau (extensió màxima 100 paraules)

Català:

Castellà:

Anglès

UNA MIRADA PERIODÍSTICA AL DIÀLEG INTERRELIGIÓS

**Del paper que pot exercir el diàleg interreligiós en
una societat com la catalana**

Anna Martín Oliveras

Tutora: Catalina Gayà Morlà

Grau: Periodisme

Universitat Autònoma de Barcelona

Data: 01/06/2018

Agraïments

A la meva família, en especial a la meva mare, a la meva germana Míriam i a en David, per escoltar-me, ajudar-me i portar-me allà on fos.

A la Mariona Casadevall i a la Judit Giménez, que sense elles tampoc hauria estat possible crear aquest projecte.

A la Júlia Zabala. Amb ella i les nostres converses va néixer una idea que de cap altra manera hauria sortit.

A la Catalina, per ser una tutora excepcional, que ha seguit l'evolució d'aquest document d'una manera constant i amb un interès sincer, aportant consells i correccions que sempre m'han ajudat.

Al Ryuk, per fer-me companyia cada vegada que em posava a escriure.

A totes i cadascuna de les persones que han accedit a ser entrevistades. A en Francesc Torradeflot, a en Joan Hernández, a en Mohammed Halhoul, a l'Enric Vendrell, a en Mohamed El Ghaidouni, a en Jordi Llisterri, a en Jordi Giró, a la Mar Griera, a en José María Perceval, a la Míriam Díez, a l'Enric Canet, a la Mireia Nogués, a en Paco Cruz, a la Núria Collet, a en Pere Milà, a en Xavier Ambrós i a la Sihame Lech-hab.

A en Vicenç Martí i l'Oriol Jané.

Al Líban, per ser un país preciós i inspirador.

ÍNDIX

EI SOL FET DE PARLAR DE RELIGIÓ JA ÉS UN REpte PERIODÍSTIC	4
CAPÍTOL 1: DE TROBADES AL LÍBAN AL DIÀLEG INTERRELIGIÓS	8
CAPÍTOL 2: D'UN INICI DE PROJECCIÓ INTERNACIONAL AL PARLAMENT DE LES RELIGIONS DEL MÓN DE BARCELONA	22
CAPÍTOL 3: DE SER PUNTERS A CATALUNYA A UN CAMÍ QUE ENCARA QUEDA PER RECÓRRER	32
CAPÍTOL 4: AQUELLS AMB UN PAPER IMPORTANT EN LA CONSTRUCCIÓ D'UNA SOCIETAT JUSTA, TOLERANT I DIVERSA	56
CAPÍTOL 5: TOT AIXÒ TÉ ALGUN SENTIT?	68
FONTS CONSULTADES	76

El sol fet de parlar de religió ja és un repte periodístic

Aquest document no és un treball d'investigació acadèmica: és un projecte escrit que intenta explicar, des de l'òptica i estil periodístics, la complexitat d'un tema com és el diàleg interreligiós, la importància que ha anat guanyant, també a escala internacional, i el que pot aportar (o no) en una societat com la catalana, plural i diversa, que ha anat vivint, de la mateixa manera que moltes altres societats europees, un procés de secularització pel qual la religió ha quedat desplaçada -en teoria- a l'àmbit privat. Esdevé una manera més de donar veu a una sèrie d'actors que treballen diàriament a Catalunya per la concòrdia entre les diferents confessions religioses que hi coexisteixen. I de veure què queda encara per millorar i per què tot aquest món és per a la majoria desconegut. Amb la particularitat de ser abordat des del periodisme.

El per què

No és estrany pensar que una idea com aquesta sorgís d'un viatge al Líban a l'estiu de 2017. Si hi ha quelcom que caracteritza aquest país tan petit són els contrastos. Els gratacels que, mai millor dit, semblen tocar el cel, envers els edificis vells i ferits de bala i per la metralla d'una guerra civil que va durar quinze anys i sis mesos, entre 1975 i 1990. La diferència entre una Trípoli i un Beirut. Fins i tot a la capital libanesa, els barris tenen els seus contrastos. I després estan les persones, les persones que conformen una societat heterogènia en què coexisteixen 18 confessions religioses diferents, com de fet s'explica també en el primer capítol de tots. Sense saber-ho, al Líban es va començar a gestar aquest document.

Després de reflexions entorn el tema, quan la idea embrionària ja treia el cap, el per què de voler fer aquest document encara es va anar definint més. Perquè les relacions entre les diferents religions esdevenen una qüestió que ha anat apareixent al llarg de la història. Encara que no sempre hagin estat escenes de diàleg. I perquè en l'actualitat, la religió i el diàleg entre les diferents confessions han anat guanyant

rellevància en un panorama marcat per l'agitació d'aquells que volen generar confrontació i rebuig, sobretot cap a l'islam.

Volia conèixer què s'estava fent. A fora, al món. I a Catalunya. Què en pensaven aquells que promouen el diàleg interreligiós, de tot el que passa. I en quin punt es trobaven -si n'hi havia- les iniciatives a favor d'aquest. En el cas que s'estiguessin impulsant i produint actuacions relacionades amb el diàleg entre persones de confessions diferents aquí a Catalunya, sorgiria també un altre dubte: per què passen desapercibudes. I finalment, era important intentar saber si aquestes iniciatives tenen quelcom a fer davant d'una societat occidental com la nostra que, com ja s'ha esmentat, ha viscut un aparent procés de secularització. Si realment, doncs, hi ha lloc per aquests temes i si tenen possibilitats de jugar un paper real a Catalunya.

L'on i el com

Un total de divuit entrevistes. De divuit persones que han mostrat el seu interès en aquest document i que han volgut parlar. Totes, absolutament totes, han servit per augmentar els coneixements d'una persona que no coneixia res sobre aquest món. Encara que finalment algunes de les intervencions no hagin pogut aparèixer aquí. Entre aquestes persones, n'hi ha que són religioses i n'hi ha que no ho són. N'hi ha que estan vinculades directament a entitats, associacions o cossos que promouen el diàleg interreligiós, mentre que d'altres provenen del món acadèmic, periodístic, educatiu o estan vinculades a l'administració pública. Algunes d'aquestes persones són de la capital catalana o tenen allà la seva feina o el seu àmbit d'actuació. D'altres, treballen a la Universitat Autònoma de Barcelona. N'hi ha que viuen a Vilanova i la Geltrú. Alguns són de Granollers, la meva ciutat. Totes, repeteixo, han estat útils per poder escriure cadascuna d'aquestes pàgines. També han estat consultades per a l'elaboració d'aquest projecte fonts documentals secundàries com articles acadèmics, informes i dossiers o pàgines web. Però s'ha considerat clau recollir les opinions i experiències directes de les persones per tal de fer quelcom

més tangible i personal. S'ha intentat posteriorment que aquest document recollís el més rellevant o el més adequada per a cadascuna de les parts i qüestions tractades, però hi ha molta informació que malhauradament no s'ha pogut introduir.

El qui

El sol fet de parlar de religió ja és un repte periodístic. Primer de tot, perquè el fet religiós ja no té la cobertura que tenia abans, quan hi havia més periodistes especialitzats en aquesta temàtica. El que ha estat complicat és plantejar un document d'aquestes característiques des del periodisme. Perquè és habitual -o si més no, més habitual- fer-ho des de camps com la sociologia, en forma d'article acadèmic o d'una investigació que segueix el mètode científic clàssic: que planteja uns objectius, una metodologia i una hipòtesi clara, estipulada, que es refuta o es confirma al final en una conclusió. Ha estat difícil entendre-ho un mateix, estructurar tot el cos i, fins i tot, fer-ho entendre a les persones que hi han intervingut. A tot aquell a qui se li ha intentat fer una explicació concisa del projecte. Aquest ha estat un dels reptes.

Després hi ha una altra qüestió, quelcom important que protagonitza sovint les polèmiques que envolten la professió periodística: no caure en estereotips, en prejudicis, no deixar-se portar per idees preconcebudes. Perquè una entrevista qualsevol pot desmuntar tot un plantejament inicial. S'espera haver pogut reflectir diversos punts de vista envers la mateixa qüestió, envers la concepció del diàleg interreligiós i tot el panorama d'actors que hi treballen que aquest desplega. Per constatar la seva complexitat, però també perquè el lector se'n pugui fer una idea més o menys completa. I tot, intentant respectar sempre les paraules dels entrevistats. I allò que no han volgut dir més enllà d'una conversa privada.

Però el repte més important, el que possiblement ha causat més entrebancs, el que ha provocat fer i refer una vegada i una altra, ha estat trobar la veu pròpia. La veu de la periodista en un món que li és inicialment desconegut. Quan comença de zero, a cegues, sense tenir clar ni tan sols a qui s'ha de dirigir. El més complicat ha estat

aquest punt, trobar un equilibri entre la veu dels entrevistats, que tenen molt a dir, i la veu de l'autora. No recolzar-se en totes les declaracions de persones que tenen el tema per mà. Trobar l'espai, l'essència, sense caure en fragments purament opinatius que maquin d'una justificació, d'un recolzament fàctic.

El què

Què llegirà el lector. Què podrà trobar, en concret, a les pàgines que ara segueixen. Cinc capítols, cinc espais connectats però diferents quant a contingut. El primer de tots intenta ser una aproximació al concepte del diàleg interreligiós. El segon mostra una esfera internacional que va ser testimoni de la que és considerada primera trobada interreligiosa i que cada vegada està més interessada en l'ús que en pot fer. En el cas del tercer capítol, el lector podrà conèixer o tenir més clar què es fa exactament a Catalunya i què queda encara per recórrer. Mentre que el quart apartat pretén ser una explicació parcial de la falta de visibilitat que tenen les iniciatives de diàleg interreligiós. En darrer lloc, el cinquè capítol tanca aquest periple que acaba allà mateix: amb una pregunta. Una pregunta que convida a reflexionar entorn tot el que ha estat llegit, escrit amb la intenció de demostrar que hi ha un interès real pel diàleg interreligiós, que per moltes persones té el potencial d'esdevenir una eina de cohesió social i, en definitiva, que encara es parla de religió. El lector ho podrà conèixer des de la perspectiva d'aquell qui ho fa per primera vegada. Per començar, però, cal passar a la pàgina següent.

CAPÍTOL 1: DE TROBADES AL LÍBAN AL DIÀLEG INTERRELIGIÓS

Entre el 16 de juliol i el 5 d'agost de 2017 vaig fer el meu primer viatge sola. Totalment sola. Vaig marxar al Líban, un país àrab a tocar del Mediterrani, el territori del qual és com una tercera part de Catalunya. Si no hi hagués anat, de ben segur que no estaria ara mateix escrivint aquest document. Si no hagués conegut les persones que hi vaig trobar, no hauria pensat mai en parlar sobre el diàleg interreligiós. Sobre la complexitat que l'envolta, pel propi terme, però també pel conjunt heterogeni d'actors que treballen en favor i per la promoció d'aquest diàleg. Sense la Júlia Zabala, en Vicenç Martí i l'Oriol Jané, aquestes paraules no existirien. Contra tota expectativa, una de les experiències més importants d'aquest viatge no va ser el Líban, la seva gent, la inestabilitat política o les classes. Va ser trobar-me amb aquests estudiants d'àrab catalans amb els que vam poder establir junts ponts entre dos territoris que es miren a banda i banda del Mediterrani.

Vaig anar al Líban per fer un intensiu d'àrab clàssic, idioma que havia començat a estudiar feia gairebé un any en una acadèmia de Barcelona. Des del centre ens havien proposat fer un curs d'estiu de tres setmanes a la Université Saint-Joseph de Beirut, la capital libanesa. Només ens vàrem apuntar dues dones i dos homes. Quatre desconeguts que anaven pel seu compte i que arribaven en dies diferents. Que ens trobaríem per estudiar a la Rue Damas, carrer que passa pel barri cristià de Acharfief i en el que hi ha la universitat, l'ambaixada francesa i la residència d'estudiants on tots ens allotjaríem. Els vaig conèixer allà, entre pauses que fèiem per no estar cinc hores seguides estudiant, entre trobades en bars amb encant i una llimonada ben freda per combatre l'enganxifosa calor d'estiu, envoltats de l'ombra de la guerra encara palpable en els edificis destrossats.

Vaig aprendre molt àrab amb una professora fantàstica, la Nada: divertida, amable, atenta i amb un bon mètode per ensenyar una llengua complicada. Els companys eren molt interessants, i de tot arreu: nois i noies franco-libanesos, un noi grec molt

simpàtic o fins i tot una monja vietnamita que se n'anava de missionera a Iraq i que volia, abans, tenir nocions de l'idioma. No obstant, res hauria estat el mateix sense els que es convertirien en els meus amics. Amb la Júlia, catòlica des de fa més de dos anys i després d'un llarg recorregut per trobar-se amb ella mateixa, amb l'Oriol, més proper a l'islam i amb en Vicenç, ateu convençut, trotskista i amb una trajectòria política y personal que l'ha portat a veure molt món.

Junts vam tenir debats de tots els temes possibles. Amor, ciència, política, economia, món àrab... i religió. Espiritualitat. En un entorn únic, en un país on malgrat les seves reduïdes dimensions hi ha concentrada una gran diversitat cultural i ètnica, amb un total de 18 confessions religioses oficials. I amb un únic objectiu: des del respecte, compartir punts de vista. Però, en cap cas, per arribar a una conclusió amb la qual tots estiguéssim d'acord. Això era impossible. Tot i així, eren converses molt enriquidores -la majoria a Beirut, però també en altres localitats com Trípoli, Tir o Biblos- que ens van permetre a tots ampliar els nostres coneixements i reflexionar en un país diferent.

Va ser més endavant, quan ja havia tornat del Líban, que vaig començar a pensar sobre si a casa meva, a Catalunya, hi tenien cabuda els debats en l'àmbit del diàleg interreligiós. A Catalunya, malgrat la llarga tradició catòlica, també hi ha diversitat cultural i religiosa, una diversitat que ha anat augmentant sobretot des de la dècada dels noranta, fruit principalment de l'arribada de persones que provenen de països culturalment diferents. El mapa és heterogeni. És per això que la Direcció General d'Afers Religiosos de la Generalitat va impulsar i finançar el 2001 l'elaboració del *Mapa Religiós de Catalunya*, des de llavors i fins l'actualitat, a càrrec la majoria d'edicions de l'equip de recerca Investigacions en Sociologia de la Religió (ISOR), amb l'objectiu de fer una radiografia d'aquesta diversitat al territori, a través dels centres de culte. D'acord amb l'informe, es comptabilitzen (dades de 2016) un total de 8.066 centres de culte de 13 confessions religioses diferents: la catòlica, l'església evangèlica, l'islam, els testimonis de Jehovà, el budisme, l'ortodoxa, l'hinduisme, l'església adventista, la mormona, el sikhisme, la fe bahà'í, el taoisme i el judaisme, a més d'altres minories orientals agrupades en un bloc comú.

“Eclipsades sovint pel monopoli catòlic (...), les ‘minories religioses (...), ja fa anys que conviuen a Catalunya. De fet, en els darrers temps aquesta diversitat s’ha pronunciat tant (en quantitat, però també en pluralitat) que ha esdevingut visible pràcticament per a tothom”, s’assenyala al *Mapa Religiós de Catalunya* (2014). D’acord amb les dades del document, del conjunt de centres de culte, 1365 no són catòlics. Entre aquests, la majoria cristiana es manté: 724 es corresponen amb esglésies evangèliques. I és l’islam, amb un total de 264 oratoris, la segona confessió més representada a Catalunya pel que fa a espais de culte.

Encara avui dia, més de la meitat de la població catalana s’identifica amb una religió. D’acord amb el *Baròmetre sobre la religiositat y gestió de la diversitat* de 2016, elaborat pel Centre d’Estudis d’Opinió (CEO) i Afers Religiosos de la Generalitat, el 58% de la població catalana, amb independència de ser practicant o no, considera el catolicisme la seva religió, un 13% s’identifica amb altres religions (islam, cristianisme protestant, ortodox, budisme, etc.), un 11,9% de la població es considera agnòstica i un 16%, atea.

Segons el *Mapa de la religió* (2014), “reconeguts sociòlegs afirmaven, fa seixanta o setanta anys, que el desenvolupament de les societats modernes implicava la desaparició de la religió en aquestes societats, tant a nivell individual com col·lectiu”. En la mateixa línia ho explica la sociòloga i membre d’ISOR, Mar Grier, a l’article *New actors in the governance of religious diversity in European cities* (2011): “La religió era percebuda com un obstacle a la modernitat i va ser àmpliament condemnada a l’esfera privada”.

Però la religió ha continuat tenint un paper a les societats modernes. A més, “l’augment de minories religioses en el context europeu, així com la creixent rellevància de la religió en el món contemporani (...) estan generant la necessitat de renegociar el lloc de la religió a les societats europees”, assenyala Grier (2011).

Malgrat aquesta permanència de la religió a les societats, en aquest cas, europees, i també malgrat les diferents creences que coexisteixen en un mateix territori, és

palès el desconeixement de la població envers la diversitat religiosa, si més no a Catalunya. El *Baròmetre sobre la religiositat* mesura el nivell de coneixement sobre les confessions religioses al territori a partir d'unes preguntes concretes -com, per exemple, si l'enquestat sap o no de l'existència de centres de culte a Catalunya de diferents religions- y d'una valoració personal sobre el grau de coneixement d'un total de 12 confessions. Així, la valoració mitjana d'aquesta última dada situa el catolicisme com la religió de la qual la població catalana té més coneixement, amb una puntuació de 6,97 sobre 10, i la segueixen l'islam i el cristianisme protestant, amb un 3,28 i un 3,21, respectivament, una xifra molt inferior.

Que hi hagi diversitat no implica, per tant, que hi hagi una coneixença i interrelació entre les diferents comunitats. Al Líban, la religió té un paper importantíssim pel que fa a l'organització d'una societat que està separada en funció del credo de les diferents comunitats. Hi ha barris cristians, barris musulmans sunnites, barris musulmans xiïtes, armenis... Pobles sencers on pràcticament només hi ha població d'una confessió religiosa determinada. Fins i tot la política s'estructura així: els partits polítics representen les seves comunitats religioses. I, encara més, segons la constitució libanesa i independentment del partit polític, el president de la república sempre ha de ser un cristià maronita, el primer ministre, un musulmà sunnita i, en el cas del parlament libanès, l'Assemblea de Representants, el president sempre és un musulmà xiïta.

A Barcelona vaig conèixer un jove libanès. En Charles havia vingut a estudiar a la Universitat Pompeu Fabra un màster relacionat amb el màrqueting. Després havia tornat al seu país, però de tant en tant feia una visita a Barcelona. A la capital catalana havia conegut altres companys de classe musulmans amb els que havia establert una relació d'amistat fora de l'àmbit acadèmic. Tanmateix, en Charles em va dir que no tenia al Líban cap amic musulmà. Sempre havia viscut en un petit poble cristià, s'havia educat en una escola cristiana i, un cop a la universitat -també a la Université Saint-Joseph, la mateixa on jo vaig estudiar àrab- senzillament no s'havia relacionat amb estudiants musulmans. Ja tenia el seu grup d'amics.

Quan érem al Líban, per aprofitar els caps de setmana, la Júlia, en Vicenç, l'Oriol i jo marxàvem junts a visitar altres pobles i ciutats. Ens movíem en taxi. Un dia vam anar a Trípoli, ciutat majoritàriament musulmana sunnita on ens havien recomanat que anéssim en compte per la inestabilitat de la zona. S'hi havien produït alguns incidents amb grups "radicals". Vam anar-hi amb un taxista cristià del que no puc recordar el nom, i quan ens apropàvem a la ciutat, l'home es va afanyar per amagar la creu cristiana de fusta que duia penjant del retrovisor. I un cop allà, es va mostrar constantment nerviós i amb ganes de marxar, al temps que no parava de llançar-nos advertències a mi i a la Júlia perquè vigiléssim les bosses. No va passar res de res.

El context català és ben diferent al del Líban. Tenen alguna cosa en comú? El cas és que les relacions entre les diferents religions esdevenen una qüestió que ha estat sempre present al llarg de la història, també a Catalunya. No obstant, el que entenem per diàleg interreligiós no comença fins a finals del segle XIX, amb el primer Parlament les Religions del Món, celebrat a la ciutat de Chicago el 1893. Encara és quelcom nou i encara passa desapercbut per a gran part de la societat.

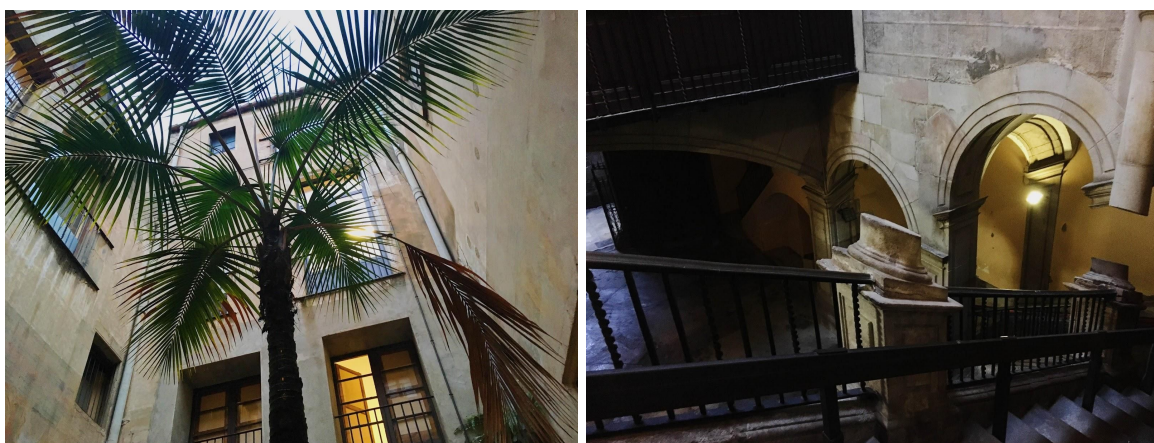
Però, què és el diàleg interreligiós? Té realment una importància, tant en l'àmbit local com internacional? S'estan fent coses aquí a Catalunya? I, si és el cas, per què no tenen gaire visibilitat? I encara més, té cabuda el diàleg interreligiós en les societats modernes, que associem amb termes com el secularisme, la laïcitat o l'aconfessionalitat? És per trobar respostes a totes aquestes qüestions que decideixo començar la meva recerca.

* * *

El carrer Lledó de Barcelona és un carrer antic, estret i pel que passa poca llum, situat al districte de Ciutat Vella, al Barri Gòtic. Plou, i això encara enterboleix més el camí pel que no poden passar els cotxes. Tot i així, té el seu encant. Com tota la ciutat.

Arribo al número 11 faig un cop d'ull a l'hora que marca el rellotge del mòbil. Justa per l'entrevista. Observo l'edifici que tinc davant meu, el Palau Mercader, originàriament la residència d'una família benestant, d'estil barroc i de la segona meitat del segle XVIII. S'hi accedeix per una gran portalada il·luminada per una llum tènue. Pujo les escales que passen pels arcs del sostre del vestíbul i que permeten veure un pati interior amb una gran palmera al mig. Em planto davant la porta de la primera planta, on hi està indicat el nom de l'associació amb la qual vinc a parlar: l'Associació Unesco pel Diàleg Interreligiós (AUDIR).

L'AUDIR sol col·laborar amb l'Oficina d'Afers Religiosos de l'Ajuntament de Barcelona i també amb la Direcció General d'Afers Religiosos de la Generalitat. Ha creat, entre d'altres coses, la Xarxa Catalana d'Entitats de Diàleg Interreligiós, formada per divuit entitats i grups interreligiosos estables de l'àrea territorial de llengua catalana i, per tant, no només de Catalunya, sinó també de València, Alacant, Mallorca, el Rosselló i Andorra. Es descriu en el seu portal de la xarxa com una entitat catalana no confessional que “aglutina i mobilitza persones de diferents religions que treballen en connexió amb les principals organitzacions internacionals de diàleg interreligiós, per afavorir el coneixement, el diàleg interreligiós i la cooperació entre les diferents confessions religioses presents a Catalunya, des de la perspectiva de la cultura del diàleg i de la pau”.

Fotografies del Palau Mercader. Autora: Anna Martín

Fotografia Palau Mercader. Autora: Anna Martín

En Francesc Torradeflot és el secretari de l'AUDIR i responsable de l'Àrea de Diàleg Interreligiós d'Unescocat. És doctor en teologia i llicenciat en història de les religions, entre d'altres moltes coses, i ha esdevingut un referent en aquest àmbit tant a Catalunya com al conjunt de l'estat espanyol. Asseguts en una sala perduda ben endins del Palau Mercader, ha trobat un espai en la seva atapeïda agenda per poder-se trobar amb mi. I començo amb la pregunta més bàsica de totes, en un intent innocent de quedar-me amb una definició oficial:

- Podries explicar-me amb les teves paraules què és el diàleg interreligiós?
- Bé, és una manera de connectar la diversitat de cosmovisions a nivell de creences (...). És a dir, una cosa és la diversitat en sí, i l'altra cosa és la connexió d'aquesta diversitat. Que parlin entre ells, que es coneguin, que s'acceptin, que es respectin. El diàleg és aquest segon pas (...). I necessita de la diversitat, i la diversitat és un fet, reconegut o no per la llei. Però és real

(...). El que és important és que la gent es conegui, que parlin i facin coses plegats.

I que la comunicació es faci en igualtat de condicions. I de dignitat. “Evidentment som diferents. Els musulmans són menys que els catòlics (*en nombre, a Catalunya*), hi ha una asimetria de quantitat. (...) Són diferències pel nombre de gent. Però no de la dignitat de les persones. És a dir, una creença amb un sol creient té la mateixa dignitat que una que en tingui milions. (...) No tothom ho entén. Aquesta és una cosa que encara que no ho sembli costa molt d’entendre”, afegeix. “El diàleg interreligiós es basa en el principi de la llibertat de consciència, però també en un altre principi, que és el d’igualtat de dignitat. No hi ha ningú que sigui superior a un altre.”

En Francesc també ha escrit nombrosos documents entorn el tema, com el document de l’Observatori del pluralisme religiós a Espanya titulat *Religiones y pluralismo. Las vías del diálogo interreligioso en España* (2012). També aquí explora diferents punts de vista a partir dels quals es defineix el concepte. Definicions que parlen de diversitat de creences, de comunicació i confiança, de comprensió i respecte. De cercar la pau i l’harmonia, la justícia i la sostenibilitat. D’enriquir-se i treballar l’espiritualitat pròpia, de trobar-se amb un mateix, a través de compartir conviccions. I, en aquest cas, inclou conviccions no religioses. “Les tradicions religioses y les conviccions no religioses comparteixen uns valors que resulta imprescindible reforçar i posar en pràctica a través del diàleg i la cooperació (...). El diàleg interreligiós no pretén la creació d’una religió única. Des del respecte *a priori* a totes les identitats religioses, i sense ànim proselitista, el diàleg interreligiós té com a eixos centrals l’escolta receptiva i el testimoni honest.”

* * *

El primer dia que la Júlia, l’amiga que vaig conèixer al Líban, va decidir anar a missa va ser el 13 de setembre de 2015. Ho recorda perfectament perquè tenia pont per la diada catalana i se’n va anar a Bilbao a un concert d’Standstill, que tocava el mateix dia 11. “El 12 per la nit estava de tornada a casa i em vaig despertar pensant que

havia d'anar a missa. Ja no vaig poder deixar d'anar-hi. Exactament dos mesos després, em vaig confirmar”.

La història de la Júlia és la història d'una persona que ha estat constantment al llarg de la vida cercant el seu camí espiritual. Un periple pel que ha passat, a fons, pel budisme, l'hinduisme i l'islam -i quan dic a fons, vull dir que podria haver donat el pas i convertir-se- entre d'altres confessions que s'han anat creuant per la seva vida, per finalment abraçar el catolicisme, la religió tradicionalment arrelada al territori català. Va trobar la seva fe en una parròquia de Vilanova i la Geltrú, ciutat on viu i treballa com a professora d'institut, tot i que és de València. “Em van acollir molt bé, vaig connectar amb la gent”. És en aquesta parròquia que la Júlia va conèixer en Pere Milà, un dels seus capellans.

Asseguts en una sala de la rectoria que hi ha a la Plaça de les Neus de Vilanova i la Geltrú, just on neix la popular Rambla Principal de la ciutat, atapeïda de gent un dissabte per la tarda, comença l'entrevista amb en Pere Milà. La Júlia també hi és present.

“Jo em vaig ordenar el dia 12 de juny del 1994, ja fa uns quants anys. Em vaig ordenar a San Sadurní d'Anoia, que és on vaig conèixer en Francesc Torradeflot”, explica en Pere Milà a la rectoria de Vilanova. El capellà coneix el director d'AUDIR i participa, a més, en una iniciativa de diàleg interreligiós que aquesta associació de la Unesco coordina amb l'Ajuntament de Vilanova i la Geltrú.

La Júlia va conèixer oficialment en Pere a la tercera missa que assistia. “Les dues primeres les va fer un altre capellà, eren les seves últimes perquè el traslladaven”, explica. Tot i així, el primer contacte amb el mossèn va ser uns mesos abans. “La Pasqua de 2015 vaig anar a la missa de la Resurrecció, que és xulíssima*. Jo aquí encara no era cristiana, però vaig acompanyar la meva amiga perquè necessitava una mica d'espiritualitat. No vaig tornar-hi fins setembre. Però quan va acabar la missa, el Pere va venir directe a saludar-me i a donar-me la benvinguda. Em va sobtar que s'hagués fixat amb mi, que era una desconeguda entre un centenar de

persones.” La Júlia explica que, quan va sentir l’impuls i va tornar-hi mesos després, va comprovar que el detall que li havia semblat acollidor, una manera de fer comunitat, era real, que hi havia una “coherència entre el que deien i el que feien, entre la fe i la pràctica”.

Des de llavors, la Júlia segueix la fe catòlica amb ganes i a consciència. I tot són bones paraules cap a la seva comunitat. Ara fins i tot ha fet xerrades d’islam pels joves de la parròquia.

- Això li va cridar molt l’atenció. El com pot ser que a l’església feu xerrades d’islam - li diu la Júlia a en Pere, quan estem tots tres asseguts
- La pregunta la faig jo: per què no ho veus normal? - la resposta del capellà provoca estorament. “No sabia que hi havia parròquies que feien aquesta mena d’iniciatives”. És una resposta pobre. I continua - Potser la imatge que donem no es correspon amb la realitat. No amb això, dic en general (...). En el fons és cultivar l’esperit. Que és el que necessitem (...). A més, no va ser iniciativa nostra, va ser també d’ells (*dels joves*).
- Va ser d’ells - assegura la Júlia.
- Ostres, que preguntin, que s’interessin. Això vol dir que el que hi ha dins està viu - valora positivament en Pere.
- La curiositat és el que ens fa avançar. Jo no hauria arribat segurament a la parròquia si no fos per la curiositat. Això és també el que fa descobrir coses noves. I trobar respostes. O més preguntes - tanca així el tema la Júlia.

Després, arriba per a en Pere la mateixa pregunta realitzada al senyor Torradeflot. Li demano que defineixi el que per ell és el diàleg interreligiós, ja que ho pot explicar de primera mà. “Aquí hi ha els musulmans, els seguidors de la fe bahà’í, els evangèlics, nosaltres... I la primera cosa que fem és explicar-nos. Que és l’excusa per estar junts.” Així es van coneixent i, pel capellà, això ja és diàleg. “Si després hem de fer alguna cosa junts, que seria fruit del diàleg, ja ho veurem”, explica, ja que un dels objectius de les iniciatives de diàleg interreligiós, un cop han passat aquesta primera fase de coneixement mutu, és realitzar accions conjuntes de

diversa índole. “No és prioritari posar-nos d’acord i dialogar que tu tens una veritat i jo en tinc una altra, sinó conviure junts. A vegades, analitzem el diàleg des del punt de vista de la raó, de les idees. Deixem l’espiritualitat (...). Jo estic amb la meua vida, però estic a prop teu, estic amb tu, t’acompanyo.” En Pere destaca aquest arraconament de la part més espiritual, que és la que ens fa persones, i comenta com s’hauria de “desmitificar” la visió del món occidental envers el diàleg, per la qual dialogar “sempre és compartir la raó que té un amb un altre”.

* * *

A la Sihame Lech-hab li van dir terrorista. Va passar fa dos anys, després de l’atemptat de Charlie Hebdo. “Estava asseguda sola a les Arenes de Barcelona esperant unes companyes quan va passar un grup de nois. S’estaven rient i un es va girar per mirar-me. *Mireu, mireu la terrorista aquesta*. Em va sentar fatal. Qui els diu a ells que jo sóc terrorista? No em coneixien de res.” Afegeix altres exemples, més discrets però amb la mateixa intenció. Poc després dels atemptats a la ciutat de Brussel·les, el març de 2016, la Sihame anava en tren quan l’home que seia al seu costat es va posar a veure vídeos sobre la tragèdia amb el seu telèfon mòbil. “Mentre els veia, anava girant la pantalla cap a mi.”

La Sihame té 20 anys i estudia magisteri a la Universitat Autònoma de Barcelona. Els seus pares són marroquins, però ella és nascuda a la capital catalana. És membre de l’associació Joventut Multicultural Musulmana de Catalunya i hi participa activament. Des de l’associació es dirigeixen no només a la pròpia comunitat musulmana, sinó a tothom, explica la jove. Intenten donar-se a conèixer, reivindicar el seu lloc, donar veu sobretot a les joves musulmanes. Es dediquen a temes socials. “Hem parlat d’educació, de polítiques, hem parlat també de temes religiosos, però dins d’aquests temes hem parlat sobretot de la participació, de com es participa dins la comunitat o com creiem que ha de ser un ciutadà musulmà exemplar. De coses pràctiques que ens ajudin a viure en societat i a viure conjuntament (...), per trencar amb els prejudicis i estereotips que hi ha entre nosaltres. És més això que no el que es parla als mitjans de comunicació”, explica

en una cafeteria de Mollet del Vallès, tot i que després visitem també una de les mesquites a les que sol anar, perduda pels polígons dels afores de la ciutat, més enllà de la via del tren i on fa molt fred: la instal·lació d'un sistema de calefacció en una nau d'aquestes característiques és molt cara, i encara més per una infraestructura que es manté amb les donacions de la comunitat.

Fotografies de la Sihame Lech-hab dins d'una mesquita de Mollet del Vallès (Barcelona), utilitzades també pel reportatge *A través de los jóvenes*. Autora: Anna Martín

De nou pregunto, aquest cop a la Sihame, què creu que és el diàleg interreligiós, fins ara vist com una manera de compartir entre les diferents confessions religioses que conviuen en un espai, també de cultivar l'esperit, sempre en igualtat de condicions i acceptant que ningú és millor o més digne que l'altre. “Suposo que són els diferents projectes, converses que es munten entre les diferents religions o credos (...)”, comença. Li pregunto per la importància o no que creu que té el diàleg entre religions. “Crec que és una manera de fomentar la cohesió d'una societat. És a dir, dins d'una societat hi ha diversitat, ja no només a nivell de nacionalitats, sinó també a nivell religiós, i crec que és una realitat bastant important. (...) És important que les entitats religioses o aquests credos parlin perquè després els ciutadans també puguin fer-ho entre ells i no hi hagi discòrdies ni malentesos... ni superioritat d'uns respecte els altres”, em respon.

D'acord amb el cens elaborat per l'Estudi Demogràfic de la Població Musulmana (2016), a Catalunya hi ha més de 500.000 musulmans. Tanmateix, el cas de la

Sihome no és un cas aïllat. Malgrat que els seus pares fa més de vint anys que viuen aquí i que ella és una catalana nascuda a Barcelona, part de la població els segueix veient com estrangers. Per l'aspecte, per l'idioma o per dur un mocador al cap. Les iniciatives de diàleg interreligiós poden sorgir, en part, com a resposta a la discriminació, que evidentment no només afecta la comunitat musulmana.

La discriminació és real. Per xenofòbia i racisme, en la majoria de casos, però també per creences o pràctiques religioses. El Ministeri de l'Interior va elaborar el 2016 l'*Informe sobre l'evolució dels incidents relacionats amb els delictes d'odi a Espanya* amb dades obtingudes del Sistema Estadístic de Criminalitat (SEC). Es van registrar a Espanya un total de 1272 casos de delictes d'odi. Ambdós tipus de discriminació es troben entre les vuit raons o àmbits d'actuació principals que van motivar aquests delictes. El 32,7% dels casos registrats l'any 2016 van estar vinculats al racisme i a la xenofòbia (encapçalen la llista amb un total de 416 incidents, un 17,6% menys que el 2015), mentre que els casos produïts per qüestions relacionades amb creences i pràctiques religioses, cinquè àmbit quant a nombre de casos registrats, van suposar el 3,7% del total (47, un 32,9% menys que l'any 2015).

Catalunya va ser el 2016, i també l'any anterior, la Comunitat Autònoma amb més delictes d'odi registrats, 282 casos, i Barcelona la província més incidents de l'estat espanyol, amb 211 del total de casos produïts al territori català. En concret i respecte els delictes d'odi relacionats amb les creences o pràctiques religioses, a Catalunya es van enregistrar aquell any 14 incidents. D'altra banda, es van recollir un total de 111 casos per racisme i xenofòbia.

Sí, la discriminació és real. I el diàleg interreligiós no és una solució única i efectiva. Però la Sihome, en Francesc i en Pere el conceben com una eina dirigida a compartir i conèixer conjuntament amb harmonia. Com quelcom que implica conèixer a l'altre, per tal d'acabar amb els prejudicis, sempre considerant tots els participants del diàleg com a iguals. En parlen com un element que pot contribuir a cohesionar la societat catalana. Però ho expressen des de punts de vista i amb

matissos diferents. Aquest és només el principi d'un món que es mou molt però, com ja s'ha esmentat també a priori, manca de visibilitat. Descobrir-lo és complex, i per entendre'l és necessari conèixer tot un conjunt d'actors que tenen a l'hora perspectives i interessos que no sempre coincideixen. Però, quin és el següent pas? Potser caldria començar per l'origen de les iniciatives de diàleg interreligiós. Per Chicago... per un inici de projecció internacional.

CAPÍTOL 2: D'UN INICI DE PROJECCIÓ INTERNACIONAL AL PARLAMENT DE LES RELIGIONS DEL MÓN DE BARCELONA

“L’any 1893, la ciutat de Chicago va acollir l’Exposició Mundial Colombiana (*també coneguda com Exposició Universal de Chicago*), que va servir com a lloc de naixement del Parlament de les Religions del Món de 1893”, comença una breu explicació a la pàgina web del Parlament de les Religions, sobre el primer de tots, celebrat entre els dies 11 i 16 de setembre del segle passat i que va reunir entre 3.000 i 7.000 persones. El Parlament va suposar la primera trobada formal amb representants de religions occidentals i orientals, i “actualment (...) és reconegut com el naixement formal del diàleg interreligiós arreu del món”, explica l’organització de l’esdeveniment al seu portal web. S’hi van reunir homes i dones de diferents, alguns representants formals d’aquestes, i van iniciar el que es considera un moviment (social) interreligiós global.

Parlament de les Religions del Món de Chicago, 1893. Font: Consell pel Parlament de les Religions del Món.
Enllaç: <https://parliamentofreligions.org/parliament/new-chicago-1893/new-chicago-1893>

La sociòloga Mar Riera, professora de la Universitat Autònoma de Barcelona i membre de l’equip de recerca Investigacions en Sociologia de la Religió (ISOR), també parla de moviment interreligiós com a moviment social a l’article ja citat *New*

actors in the governance of religious diversity in European cities (2011). Me'l miro una mica més de camí a la universitat, on hem quedat. Quan vam concertar l'entrevista per correu, em va enviar també aquest article, un article molt útil que canviaria el rumb que tindria l'entrevista, sobre com el pensament del segle XX pel qual la modernització havia d'implicar la secularització de les societats ha anat perdent consistència, ja que en ple segle XXI, això encara no s'ha produït. I també relata com, en els darrers anys, s'han anat formant en alguns llocs pioners, entre els quals destaca Barcelona, estructures o organitzacions que aborden el diàleg interreligiós i que fins i tot tenen relació amb l'administració i són tingudes en compte per aquesta (de manera diferent en funció cadascuna de les experiències explicades).

Inicialment, volia trobar una sociòloga amb qui abordar el concepte de l'estigma cap a la comunitat musulmana, una autoritat que validés o no el fet de parlar de la discriminació i al racisme a Catalunya cap a col·lectius culturalment i d'origen diferents, sobretot musulmans. Aquest havia de ser el tema. I es va comentar, sí. Però sobretot vam acabar parlant dels actors més importants que envolten el diàleg interreligiós a Catalunya, i també de la importància d'aquest en l'àmbit internacional, així com dels actors que hi estan implicats.

Arribo al despatx de la Mar Giera, el B3/131 del Departament de Sociologia de la Facultat de Ciències Polítiques. L'experta en sociologia de les religions i membre de l'ISOR em convida a entrar. Després d'una primera part de la conversa relacionada amb Catalunya i de quedar-me sorpresa amb tot el seguiment que la Mar ha fet de la trajectòria del diàleg interreligiós al territori català, però també espanyol i internacional, li pregunto per la rellevància que aquest assoleix a escala global, tenint en compte el seu inici, un esdeveniment de projecció internacional. "Inicialment", m'explica, "era un tipus de moviment molt més d'entitats i associacions. Per exemple, el Parlament de les Religions a Chicago, que es celebra a finals del segle XIX i el reactiven a finals del segle XX, és més a nivell de societat civil i de religions".

Poc a poc, la finalitat del diàleg i la concepció d'aquest aniria deixant enrere aquella experiència a Chicago de 1893. El diàleg entre diferents confessions religioses passaria de quelcom intern, d'un debat espiritual i teològic amb un mateix i amb els altres, a una intenció real d'aportar a la societat. De la coneixença de l'altre a voler tenir impacte social. Una evolució que segueix el ritme de diversificació social, sobretot a Europa. "La idea és que al principi és més (...) intel·lectual i va cap una vessant més pràctica. En el fons, tu perceps que el diàleg pot ser una solució a partir de que la convivència és un problema. (...) A partir del moment en què dius és *que hi ha un barri on hi ha tot un grup de veïns que estan fent manifestacions perquè no s'obri una mesquita*, i algú diu, jo què sé, imagina la teva amiga (Júlia), *com a catòlica vull que tothom tingui el dret de culte encara que no sigui de la meva religió...* és quan aquest diàleg té un impacte més directe", m'explica la Mar.

Aquesta evolució sobre el paper i la funció atribuïda al diàleg interreligiós també es va traslladar a l'àmbit internacional. I la idea de que aquest podia ser quelcom important també a escala global i amb múltiples finalitats va anar agafant força.

* * *

Al llarg del segle XX, es van començar a produir esdeveniments que avançaven en la promoció del diàleg entre religions. Del Concili Vaticà II (1962-1965), per exemple, en va sortir un document que tractava sobre les relacions entre l'Església i les religions no cristianes, la declaració *Nostra Aetate*, amb voluntat conciliadora i d'acceptació que va causar polèmica dins i fora de la institució catòlica.

La directora de l'Observatori Blanquerna de Comunicació, Religió i Cultura, Míriam Díez i Bosch, explica per correu electrònic que el Concili Vaticà II "va ser molt poderós", perquè "per fi es reconeixia la validesa de les altres religions, que no són una molèstia en el panorama del món, sinó que són volgudes pel mateix Déu creador que ha volgut la diferència. Això té conseqüències molt potents".

“Una (de les conseqüències de *Nostra Aetate*) és que no es veu a l'altre com un enemic, sinó com un germà. Passar de la lògica de l'enemic a la fraternitat –o intentar-ho–, és ja molt. També va servir perquè moltes confessions i religions que no es parlaven i s'ignoraven poguessin entrar en contacte i aprendre unes de les altres. I també ha unit en temes ètics a les religions, que han vist que davant de desafiaments mundials, si s'uneixen, tenen més força”, afegeix relatant els fruits que va donar aquest document, el darrer dels quals és precisament la base de la declaració *Cap a una ètica global: Una declaració inicial* del Parlament de les Religions del Món celebrat a Chicago de l'any 1993, quan la iniciativa originària del segle XIX es va tornar a recuperar .

Més endavant, l'any 2007, s'escriuria un altre document, *Una paraula comuna entre nosaltres i vosaltres*, signada per líders i acadèmics musulmans. “Recordo que era a Roma quan es va presentar (...). Va ser un moment molt important per demostrar al món que entre l'Islam i el cristianisme hi ha un substrat comú de treball per la pau. I que la religió no es pot fer servir ni instrumentalitzar sota cap pretext”, explica també Díez.

El Vaticà ha continuat formant part del teixit d'actors que s'ha anat conformant i que promou el diàleg interreligiós i la tolerància de la diversitat de creences. La directora de l'Observatori Blanquerna en detalla el següent: “La Santa Seu es dedica al diàleg interreligiós de manera transversal. (...) Hi ha, de manera estructural, un Consell Pontifici pel Diàleg Interreligiós. La Santa Seu és convidada a moltes trobades, d'alt nivell però també de base, en molts llocs del món, contínuament, en què hi ha la necessitat de mediació”. La directora de l'Observatori Blanquerna també destaca el paper de l'actual Papa Francesc, que és especialment afí a aquest moviment.

Prèviament a l'any 1993, també van començar a néixer organitzacions internacionals de diàleg interreligiós. És el cas de Religions per la Pau o, al principi, Conferència Mundial de les Religions per la Pau, una organització nascuda el 1970 fruit d'una iniciativa americana i japonesa que va congregar més de 1.000 líders religiosos de tot el món i d'una gran varietat de confessions i “que pretenia conjurar

la pervivència dels fantasmes de la Segona Guerra Mundial i evitar la repetició d'un conflicte similar" (Torradejot, 2012).

Cent anys. El Parlament de les Religions del Món va tornar a sorgir l'any 1993, un segle després del primer, impulsat per altres persones amb voluntat de recuperar l'experiència, en unes jornades que van congrega més de 8.000 persones de confessions i comunitats espirituals diferents. Tal i com explica l'AUDIR a la seva pàgina web, "aquest esdeveniment va començar amb l'esforç original de budistes, hinduistes, seguidors de Zoroastre i de la comunitat Bahá'í. Després s'hi van adherir cristians de diverses denominacions i membres d'altres religions. L'enfocament del treball es va fer, principalment, sobre la recerca de solucions als problemes de la humanitat a través del diàleg i l'esforç conjunt". Malgrat la quantitat d'assistents, assenyala l'associació, alguns col·lectius no van participar, en contra del tracte igualitari que van rebre totes les religions i grups espirituals, orientals i occidentals, monoteistes tradicionals o "practicants de manifestacions animistes". Aquesta és precisament la qüestió a què es referia el director de l'AUDIR, en Francesc Torradejot, quan parlava de la "igualtat de dignitat", o la Sihame Lech-hab quan es referia al fet de que no hi hagi "superioritat" d'uns respecte els altres com a premisses essencials perquè hi hagi diàleg.

A més de proposar la creació d'un Parlament que fos equivalent a les Nacions Unides, "deixant un precedent, perquè l'ONU considerés la guia ètica i espiritual de líders religiosos del món", i de debatre els diferents assistents entorn els problemes més greus que afecten el conjunt de la humanitat, del Parlament de les Religions en va sorgir una declaració "seriosa i provocativa dels principis ètics fonamentals compartits per les tradicions religioses i espirituals del món". *Cap a una ètica global: Una declaració inicial* en va ser el resultat, un document signat per més de 150 líders religiosos d'arreu del món, com detalla l'AUDIR: cristians, hinduistes, musulmans, budistes, jueus, zoroastrians, jaïnistes, siks, baha'ís, indigenistes, nadius americans, neopagans, bramans, teòsofs i taoïstes. Una declaració atrevida, amb un preàmbul de denúncia i construcció i amb un final inclusiu: una crida universal a totes les persones, siguin religioses o no.

El món travessa una crisi d'abast radical; una crisi de l'economia mundial, de l'ecologia mundial, de la política mundial. A tot arreu es lamenta l'absència d'una visió global, una acumulació alarmant de problemes sense resoldre, una paràlisi política, la mediocritat dels dirigents polítics, tan mancats de perspicàcia com de visió de futur i, en general, mancats d'interès pel bé comú (...).

Centenars de milions de persones, cada dia més, pateixen en el nostre planeta la desocupació, la destrucció de les famílies, la pobresa i la fam. L'esperança d'una pau duradora entre els pobles s'esvaeix progressivament. Les tensions entre els sexes i les generacions han adquirit dimensions alarmants. Els infants moren, assassinen i són assassinats. (...) El nostre planeta continua sent saquejat sense miraments. Ens amenaça la fallida dels ecosistemes. (...) Moltes vegades la religió es converteix abusivament en pur instrument per a la conquesta del poder polític i s'utilitza fins i tot per a encendre la guerra. Això ens omple d'una especial repugnància.

Condemnem totes aquestes manifestacions i proclamem que això no pot ser així, que no ha de ser així. I no ha de ser així perquè ja existeix una ètica capaç d'enfrontar-se a unes manifestacions globals tan funestes i de reconduir-les. Aquesta ètica, certament, no ofereix solucions directes a tots els problemes mundials, tan immensos, però sí que constitueix la base moral d'un ordre individual i global millor (...).

Som homes i dones que professem els preceptes i pràctiques de les diverses religions del món. Volem donar fe que ja existeix un consens entre aquestes religions que pot constituir el fonament d'una ètica mundial. Es tracta d'un consens bàsic mínim relatiu a valors vinculants, criteris inalterables i actituds morals fonamentals. (Preàmbul de la Declaració del II Parlament de les Religions del Món, 1993)

Des de llavors, el Parlament ja no va ser una cosa puntual i el va començar a organitzar, cada un màxim de sis anys, el Consell per a un Parlament de les Religions del Món (*Council for a Parliament of the World's Religions*), òrgan amb seu a Chicago i impulsat per la societat civil. La tercera edició del Parlament de les Religions, tenint en compte la celebrada el segle passat, va tenir lloc a Cape Town (Sud-àfrica) l'any 1999.

* * *

La concepció de la importància de la religió (i del diàleg) en aquest món global també ha canviat. Sobretot en els darrers vint o trenta anys. Sobretot després dels atemptats de l'onze de setembre de 2001. La idea defensada el segle XX per la qual la modernització de les societats comportaria secularització i deixar la religió en un segon pla, restar-li importància, va anar perdent força cap a finals de segle i a principis de l'actual. El “com si desapareixés” que em comentava la sociòloga i professora Mar Grier respecte la percepció de la religió, especialment a Occident, va deixar de tenir consistència. Encara al seu despatx, explica: “A partir dels noranta, del 2001, la gent diu *ep! Que això és important, no? Ens n'hem oblidat*. Jo quan els hi faig sociologia de la religió (*als alumnes*), els dic que ja comença el 89 amb la Revolució (*islàmica*) d'Iran. Hi ha tot un seguit d'elements a nivell internacional entre els 80' i els 90' que fan posar l'accent en dir: la religió no desapareix, continua existint, i a més a més té un impacte global en crisis que ens afecten a tots.”

Als Estats Units, els atemptats de l'onze de setembre van obrir les portes del diàleg entre els musulmans i la resta de comunitats. La necessitat d'interactuar i de no parlar des del desconeixement de l'altre, com s'explica a l'article *From Conversion to Conversation: Interfaith Dialogue in Post 9-11 America*, de la revista científica *The Muslim World*:

El creixement del diàleg i la interacció entre musulmans i cristians representa un canvi significatiu del paradigma (...). De “parlar de” a “parlar amb” l'altre. (..) La necessitat d'arribar més àmpliament a la comunitat americana ha significat que els programes religiosos oferits en molts centres islàmics s'hagin reestructurat per ser més ecumènics (...). Per exemple, l'Islamic House of Wisdom a Dearborn, Michigan, fa èmfasi en el diàleg interreligiós. (Liyakatali Takim, 2004, p.345)

Amb tot això, el diàleg interreligiós ha experimentat un creixement global en les últimes dècades, acompanyat, com explica Grier, de “la percepció de que el diàleg

pot ser una eina per la diplomàcia. (...) Segurament el que ens trobem és que les grans institucions internacionals perceben, cada vegada més, que el diàleg pot ser una eina per fomentar la diplomàcia (...) i de creació d'espais de pau”.

El conjunt és heterogeni. ONU, Unesco, Vaticà, Consell d'Europa... “i després hi ha tota una sèrie d'entitats que també són interessants, que són lovys en certa manera”, afegeix en el transcurs de l'entrevista l'investigadora de l'ISOR, la Mar Grier, mentre cerca a l'ordinador un exemple. Em parla del KAICIID, una organització intergovernamental fundada el 2012 pel Regne d'Aràbia Saudita, la República d'Àustria i Espanya, que d'acord amb el seu portal “promou l'ús del diàleg (*interreligió*) a nivell global per prevenir i resoldre conflictes i millorar la comprensió i la cooperació”.

La Míriam Díez coincideix amb les paraules de la sociòloga de l'ISOR i considera que, partint de que el diàleg és una “necessitat mundial que ens afecta a totes les esferes” i nivells, esdevé “una valuosa eina diplomàtica que va en augment i que permet arribar a compromisos i negociacions, tenint en compte els substrats i les diferències culturals, i ajuda a entendre les motivacions de molts països”. De fet, tant la Unesco com Nacions Unides s'havien mostrat reticents a parlar del diàleg interreligió i preferien parlar de diàleg intercultural. Ara això ha canviat i en la mediació de conflictes (on intervenen molts actors, persones, institucions) per exemple, el diàleg interreligió pot esdevenir una eina de conciliació i foment de la pau. “He estat aquests dies a la ONU, a Nova York, participant en una sessió de treball sobre els refugiats. El diàleg interreligió sempre es té molt en compte en les negociacions”, afegeix la directora de l'Observatori Blanquerna.

Al despatx del Departament de Sociologia de la Universitat Autònoma, la Mar Grier conclou la part de l'entrevista sobre el diàleg interreligió a escala global intentant expressar la incertesa que suscita quelcom que encara és recent. “Crec que hi ha una mena d'afinitat entre molts actors internacionals que posen aquest tema sobre la taula ara mateix (...). Sabem que està creixent (*la importància del diàleg interreligió*) i sabem que, en termes de ciència política, ha entrat a l'agenda política

d'aquests organismes. L'impacte que tindran i si això serà durador o no... Jo no ho sé. Hi ha molt pocs estudis reals que ens diguin si realment aquest èmfasi en el diàleg internacional té impacte o no té impacte. El que sí sé és que cada vegada s'hi posa més atenció". Al final, totes aquestes peces tenen objectius comuns i, a la vegada, motivacions i interessos diferents, alguns dirigits a fer-se un lloc com a actors preponderants en un joc internacional basat en les relacions.

* * *

L'any 2004 van passar moltes coses a Espanya. L'onze de març es van produir els atemptats terroristes a diferents trens de rodalies de Madrid. Uns fets tràgics que van donar lloc al naixement de l'Aliança de Civilitzacions, el 14 de juliol de l'any 2005: una iniciativa de les Nacions Unides co-patrocinada per Espanya i Turquia que proposà a l'Assemblea General de l'organització mundial el 21 de setembre de 2004 el president del govern espanyol de llavors, José Luis Rodríguez Zapatero. L'Aliança de Civilitzacions es va crear per "fomentar el diàleg i la cooperació entre diferents comunitats, cultures i civilitzacions i construir ponts que uneixin els pobles i persones més enllà de les seves diferències culturals i religioses, desenvolupant una sèrie d'accions concretes destinades a la prevenció dels conflictes i a la construcció de pau", explica al seu portal d'internet el Ministeri d'Afers Exteriors i Cooperació d'Espanya.

El 2004 també va ser un any important en matèria de diàleg interreligiós a Barcelona. Aquesta vegada, entre el 7 i el 13 de juliol. Perquè a més a més dels organismes internacionals esmentats com a part del conjunt d'actors que participen a l'esfera internacional a favor de la interacció i l'intercanvi entre creences, la societat civil i les comunitats religioses han continuat mobilitzant-se. Van iniciar-ho tot i encara es mouen. El Parlament de les Religions del Món ha perdurat i després de dues edicions amb cent anys de diferència a Chicago i de Cape Town el 1999, hi ha hagut els parlaments de Barcelona (2004), Melbourne (Austràlia, 2009), Salt Lake (Estats Units, 2015) i aquest 2018 tindrà lloc del 1 al 7 de novembre a Toronto, Canadà. La trobada de 2004 a Barcelona, amb 9.000 participants de 74 països

diferents es va convertir, citat textualment pel propi Consell del Parlament a la seva web, “en un dels esdeveniments interreligiosos més multitudinaris i inclusivius del món”.

El Parlament de les Religions del Món de l'any 2004 a Barcelona va esdevenir un punt d'inflexió. Va obrir noves portes que donarien pas al context actual, protagonitzat per l'administració pública i per diverses entitats i organitzacions, algunes nascudes o impulsades com a conseqüència de la celebració d'aquest multitudinari esdeveniment, que fan feina a diari per la promoció del diàleg interreligiós. Que reivindiquen el seu paper a la societat catalana i que s'esforcen perquè tinguin més visibilitat.

CAPÍTOL 3: DE SER PUNTERS A CATALUNYA A UN CAMÍ QUE ENCARA QUEDA PER RECÓRRER

Complexitat en la conceptualització del que és el diàleg interreligiós. Complexitat del seu paper en l'àmbit internacional i de les intencions dels actors que el promouen. I ara, en un capítol que ensenya una mica més el que es fa a Catalunya i sobretot a Barcelona, on va tenir lloc l'any 2004 el quart Parlament de les Religions del Món, complexitat per la diversitat d'organitzacions, d'iniciatives, de concepcions que es tenen d'una mateixa cosa.

Però també perquè aquests actors que treballen amb el diàleg interreligiós a Catalunya encara són recents. I entre ells també perceben aquestes diferències que són innates a la seva naturalesa. En un moment en què hi ha pocs recursos i en què algunes d'aquestes figures intenten fer-se un lloc en una agenda pública que monopolitzen els mitjans de comunicació, i en concret la política, poden fins i tot aparèixer rivalitats, maneres de veure o d'actuar que xoquen. O que altres no veuen bé. En determinats moments, hi ha tensió. Aquesta també és una realitat. Una realitat amb confessions secretes, secrets inconfessables i preguntes que esperen respostes... que quedaran sense concretar per respecte a aquells qui han parlat.

Perspectiva

Amb el primer capítol, el lector ha pogut acostar-se una mica més al terme de diàleg interreligiós. Ha estat capaç -espero- de fer-se una idea aproximada del que és aquest concepte en la versió més propera. A través del capellà Pere Milà, de l'activista musulmana Sihame Lech-hab i del director de l'AUDIR, en Francesc Torradeflot. Cada una de les intervencions té el seu toc personal, un matís, una perspectiva lleugerament diferent. Els tres punts de vista, tots vàlids i correctes, evidencien com n'és de complicada la definició d'un terme que té múltiples interpretacions.

La importància que se li ha anat donant poc a poc al diàleg interreligiós a escala internacional en un món global connectat i divers. Això és el que ha pogut veure el lector en el segon apartat d'aquest document. De nou s'ha trobat amb la complexitat d'un tauler mundial en què el joc és el mateix però no les motivacions que l'han posat en marxa. Uns van iniciar Chicago amb una visió idealista i de germanor, que passava i passa per ensenyar al món que les religions comparteixen uns valors, són conscients i crítiques amb el que les envolta i promouen la cultura de la pau i la no violència per resoldre els problemes més grans que sempre ha afrontat la humanitat amb un de nou: el canvi climàtic i el deteriorament del planeta i dels seus recursos. Altres organismes com les Nacions Unides traslladen aquest diàleg a una vessant més pràctica en la que s'usa com una eina diplomàtica, per exemple, per fer servir en negociacions de pau. Al final, també amb la voluntat de resoldre conflictes. I al mateix temps estan aquelles organitzacions integrades per diferents religions que mostren que és possible la cooperació interconfessional, a la vegada que defensen els seus interessos, actuant sovint com un lovy religiós.

* * *

De camí al Palau del Parlament de Catalunya fa una calor insuportable. O potser és per la patejada* des del metro i pel fet d'haver de creuar tot el Parc de la Ciutadella. Hem quedat una mica abans de les cinc i mitja de la tarda. Quan ja queda poc per arribar, torno a mirar la invitació a la jornada que començarà a les sis.

Benvolgut, benvolguda,

Com a president del Grup de Treball Estable de Religions, ens plau convidar-vos a la sessió que, amb motiu de la celebració de la Setmana Mundial de l'Harmonia Interconfessional que tindrà lloc el dimarts 13 de març de 2018, a les sis de la tarda, al Palau del Parlament de Catalunya.

La Setmana Mundial de l'Harmonia Interconfessional es celebra, des de 2011, cada primera setmana de febrer (tot i que l'acte al que fa referència la invitació és al

març). L'Assamblea General de l'ONU va proclamar aquesta setmana mundial dedicada a totes les religions, confessions i creences en una resolució del 20 d'octubre de 2010 en què considera el diàleg interreligiós i la comprensió mútua "dimensions importants de la cultura de la pau (...). Per tal motiu, l'Assamblea General insta a tots els Estats a què durant aquesta setmana ofereixin recolzament, de forma voluntària, a la difusió del missatge de l'harmonia interconfessional", explica Nacions Unides a la seva pàgina web.

La invitació per assistir jornada al Parlament amb motiu de la celebració de la Setmana Mundial de l'Harmonia Interconfessional me la va facilitar el director del Grup de Treball Estable de les Religions (GTER), en Joan Hernández. Ho va fer arrel de l'entrevista que vam tenir el dia 26 de febrer per parlar precisament del GTER, una organització a l'alçada de l'AUDIR quant a importància al territori, però diferent. Molt diferent. Tant per qui la forma com per les activitats que desenvolupa; això sí, ambdues promouen el diàleg interreligiós. És el grup que representa en Joan Hernández el que organitza l'esdeveniment que començarà en menys d'una hora (i ha comptat amb la col·laboració del Parlament, que els ha cedit un espai).

"Has de pensar que el GTER és com si fos una federació de religions. No és una entitat ni una associació privada. És un grup que organitzen les pròpies religions. El formen els líders religiosos que són els responsables a nivell de Catalunya. Bé, és un error utilitzar líders (...), a les reunions no venen com a líders, sinó com a representants de cada institució religiosa", em va explicar en Joan a la nostra primera trobada, i va insistir a diferenciar una institució clarament jeràrquica com és la catòlica d'altres confessions religioses que decideixen, per exemple mitjançant una assemblea, la persona que els representarà. "Hi ha altres estructures religioses, com per exemple el Consell Islàmic Cultural de Catalunya (*federació catalana de comunitats islàmiques*) que és assembleari. Aquí no ve la persona com a pròpia, sinó que ve com a institució religiosa."

El GTER i l'AUDIR són per tant coses diferents. Mentre que l'Associació Unesco per al Diàleg Interreligiós que dirigeix en Francesc Torradeflot es defineix a si mateixa

com a entitat “aconfessional” que promou el diàleg interreligiós, el GTER és una organització impulsada per les pròpies confessions religioses i, per tant, és de base religiosa. A l’AUDIR la vinculem amb la societat civil: les persones que participen d’iniciatives de diàleg interreligiós promogudes per aquesta associació ho fan com a ciutadans a títol individual. En canvi, el Grup Estable de les Religions aspira a ser l’òrgan de representació oficial de les religions presents al territori català. Aquestes diferències es tradueixen en activitats més de base en el cas de l’AUDIR i en iniciatives de caire més institucional en el cas del GTER.

El Grup de Treball Estable de les Religions va néixer l’any 2004, coincidint amb el Parlament de les Religions del Món celebrat a la ciutat de Barcelona. En Joan Hernández, que ara dirigeix el GTER, va ser llavors un dels directors del Parlament. Treballava a l’Ajuntament de Barcelona com a tècnic de l’Oficina d’Afers Religiosos de la ciutat, i de fet va ser un dels redactors de la candidatura que demanava que Barcelona fos emplaçament d’aquella edició del Parlament.

L’esdeveniment internacional, que malgrat ser interreligiós es defineix com a entitat civil, va ser una trobada massiva però puntual. “El Parlament era un espai on tothom es trobava i es feien tallers, un espai per a tothom, per intercanviar experiències. El Parlament no decidia ni decideix res. Fins i tot hi havia gent que qüestionava el nom de “Parlament” (...). És la trobada interreligiosa més important a nivell mundial i es fan unes declaracions que tenen importància per qui signa, però no perquè s’hagin d’aplicar. M’entens?”

El Parlament va acabar i el director del GTER explica que algunes confessions religioses van pensar que podien anar més enllà. Perquè fins llavors moltes d’elles ni tan sols es coneixien. I haver-se trobat una vegada estava bé, però una altra cosa era tenir la responsabilitat i el compromís de trobar-se “i fer un camí junts de la manera que vulguem i al ritme que vulguem (...). Perquè no és algú que ens diu, ni ens tutela, ni ens coordina; no és societat civil o societat política, som nosaltres mateixos que ens hem d’organitzar, ens hem d’entendre (...). Perquè sinó alimentem aquesta visió de que les religions no s’entenen”. I van pensar que la millor manera

de demostrar el contrari era fent les coses junts. “Així va ser”, conclou un dels impulsors del GTER.

Jueus, protestants, ortodoxos, catòlics i musulmans conformen el que és una mena de “secretariat” del GTER: “Són les religions que estan considerades de notable arrelament i que tenen un conveni de col·laboració de l’any 1992. Però el GTER s’obre i es crea el Consell Interreligiós, que es fa tres o quatre cops a l’any i en el que hi ha budistes, mormons (*els darrers en afegir-se*), taoistes, sikhs...”. A més, afegeix Hernández, treballen també amb comissions específiques com la comissió de presons, que coordina els diferents centres penitenciaris per les religions que hi estan presents. Aquestes comissions estan formades per comitès en què no hi ha sempre els representants oficials de les religions, sinó aquelles persones responsables d’organitzar actes o accions específiques, en aquest cas als centres penitenciaris. “I no només en formen part les comunitats religioses sinó que hi ha també entitats com Càrites, és a dir, entitats d’acció social que també estan vinculades a cada institució religiosa.”

Hi ha una comissió que s’encarrega de la mediació de conflictes no només de base religiosa. El GTER actua sovint a nivell local o a barris quan hi ha un conflicte o dificultats per entendre’s entre una comunitat religiosa i l’administració i/o una associació de veïns. Per exemple, amb la qüestió dels centres de culte com les mesquites. “El que passa és que a vegades la pròpia comunitat ja ha actuat. Quan hi ha un conflicte, el primer en actuar sol ser l’ajuntament o la federació pròpia de la comunitat religiosa. No sempre ha estat necessari intervenir”, explica el director del GTER. Quan es tracta de qüestions internes de l’organització, la pròpia dinàmica del GTER ha anat facilitant que esdevingui per si sol un espai de resolució de conflictes. “Com que ja hi ha una xarxa de relació ben establerta i una confiança entre ells, fàcilment es desactiva tot. Justament les reunions del GTER són per preveure. Si hi ha mediació és perquè hi ha hagut una coherència prèvia. La creació de condicions per a la pau o de condicions harmòniques, o treballar perquè les religions s’entenguin... tot això és per mi molt més important que actuar quan hi ha hagut un conflicte.”

El secretariat del GTER es reuneix mensualment i hi solen assistir entre un i dos representants. “No s’estipula mai un nombre fix. El que sí que tenen com a requisits és que la gent que ve ha de ser gent dialogant. Això es demana. I número dos: les coses que es proposen s’han d’aprovar amb unanimitat, no per majoria. Tothom ha d’estar d’acord i si hi ha alguna cosa amb la que una religió no està d’acord, allò no es tira endavant”, assegura el director.

- És fàcil trobar unanimitat?
- Ja portem uns 14 anys. En aquest temps, ells ja saben que al GTER s’hi aporten propostes, no debats. Quan tu ja fas un plantejament sabent molt bé les regles del joc i que tot el que es proposa és per unanimitat, la gent porta coses ja pensades per ser aprovades. No és que hi hagi una entitat o un president que digui “*es farà això*” (...). Si tu ho fas per majoria, hi ha gent que està descontenta i a la llarga això passa factura.

És també per aquest motiu que la presidència va canviant cada any o any i mig. “Perquè vol dir que han de pensar no en clau (*per exemple*) musulmana sinó comuna”, explica en Joan Hernández. En aquests moments, la presidència l’ocupa un dels representants de la comunitat musulmana, en Mohammed Halhoul.

* * *

En arribar al Parlament, el director del GTER em dona la benvinguda: ell ha aconseguit que pugui assistir com a voluntària perquè l’aforament estava complet, amb gairebé 200 persones inscrites. Així que fins que no comença l’acte, els voluntaris ens dediquem a passar llista i a “acompanyar” -entre cometes perquè la distància és ridícula- els assistents fins a la sala on tindrà lloc l’esdeveniment. Passen per la taula catòlics, protestants, ortodoxos, budistes, musulmans... Persones de confessions molt diferents que es van indentificant per poder entrar. Alguns van amb l’hàbit religiós, com alguns budistes, vestits de taronja i magenta. Poc a poc, el conjunt heterogeni d’assistents va agafant lloc i distribuint-se per la

sala preparada. Quan és l'hora i tothom és dins, se'ns permet seure i estar presents durant tota l'estona que duri l'acte. Entrem. Darrera nostre es tanquen les portes.

“Bona tarda, benvinguts al Parlament de Catalunya, benvinguts a casa seva (...). Benvinguts a una casa de concòrdia, de pau, de diàleg i de trobada (...). Per mi és un honor ser aquí i fer l'obertura d'aquesta sessió”, obre l'esdeveniment que té com a títol “Religions compromeses en la construcció de la pau” el president del Parlament, Roger Torrent, al mateix temps que lamenta que no s'hagi pogut celebrar, en el marc de la Setmana Mundial de l'Harmonia Interconfessional, un acte semblant al Palau de la Generalitat de Catalunya per la situació “d'anormalitat política” del país. L'acompanyen el president del GTER, en Mohammed Halhoul, la comissionada d'Immigració, Interculturalitat i Diversitat de l'Ajuntament de Barcelona, la Lola López, i el director de la Direcció General d'Afers Religiosos de la Generalitat, l'Enric Vendrell. Un cop tanca la presentació, Torrent dona pas al representant oficial del GTER.

“És per mi un gran honor i una felicitat estar avui al Parlament, que és el símbol i la seu dels representants del poble de Catalunya”, comença en Mohammed Halhoul, agraïnt també la presència dels assistents i la col·laboració amb la institució del Parlament. El president del GTER recorda que la jornada es celebra posteriorment a la data estipulada per les Nacions Unides, però assegura que la commemoració d'aquests dies “val la pena” i en desitja la seva continuïtat i celebració”

La seva intervenció és concisa per poder donar pas a la resta de persones que han d'intervenir. Però resumeix de manera clara i entenedora el motiu de la jornada: “Avui les religions es reuneixen per afirmar que la pluralitat religiosa és un fet important i inqüestionable per Catalunya, per Espanya i per totes les altres nacions del món. No només pel foment de la convivència, sinó també per la seva riquesa i pels seus valors culturals, espirituals i socials. Nosaltres com a GTER i com a Consell Interreligiós no hauríem pogut construir un espai d'harmonia com el que celebrem o com el que vivim diàriament (...) sense un marc de llibertat religiosa i democràtica, que són eines fonamentals per al nostre desenvolupament. Des del

GTER, que gratament presideixo, tenim clar que una ètica compartida no vol dir una doctrina comuna ni una nova moral, més bé l'acceptació sincera d'una visió compartida per part de les confessions religioses. Aquest acte també reafirma la idea principal d'aquesta celebració, la que resideix en el fet de la capacitat de les religions de continuar contribuint a la transformació de les nostres societats des del treball pel bé comú dels altres, a partir de saber transmetre l'esperança i des de la construcció de la pau, com és el títol que abordarem avui", finalitza acompanyat dels aplaudiments.

En Mohammed Halhoul forma part del GTER des de 2010 i representa una de les dues federacions islàmiques que hi participen: el Consell Islàmic Cultural de Catalunya, que és membre fundador de l'organització i, per tant, que hi és present des de 2004. Aquesta federació aglutina un total de 30 associacions musulmanes de les diferents províncies de Catalunya. En Mohammed explica posteriorment a la celebració de la jornada al Parlament que les seves funcions a la presidència del GTER passen per dirigir les reunions ordinàries mensuals i les juntes i assemblees extraordinàries, així com per presidir actes o recepcions institucionals, delegacions en actes internacionals i signar documents oficials i convenis amb terceres parts.

- I com és o com valoraries l'experiència de compartir i haver construït una relació estable amb altres comunitats religioses?
- L'experiència del GTER en si mateixa és un desafiament i un repte continu (...). El fet de compartir és propi de les comunitats de fe, forma part de la generositat i de la germanor humana, que és la base de la fe musulmana com ho és també de totes les altres creences. L'estabilitat de la relació que es crea entre les comunitats que formem aquest grup es fonamenta en l'alt grau de respecte, confiança i amistat que existeix entre els membres de la junta directiva. Aconseguir consens a l'hora de prendre decisions que transformem en accions... són tots factors de fortaleza que propicien enteniment i bona sintonia entre els membres.

Tant el director del GTER, en Joan Hernández, com el seu president, en Mohammed Halhoul, parlen de la singularitat d'aquesta organització a nivell autonòmic, però també estatal i internacional. D'una banda, està el fet que és un grup format per representants oficials designats per les pròpies comunitats religioses reconegudes a nivell autonòmic i nacional, quelcom que els brinda independència de qualsevol altre organisme, ja que no estan tutelats per ningú. I de l'altra banda, està el que Hernández anomena "diàleg interreligiós basat en la pedagogia de l'acció". Així ho explica el director del Grup de Treball Estable: "Aquí ens reunim pel dolor de la ciutat més enllà de les pròpies comunitats. No és un diàleg interreligiós basat en el diàleg teològic, perquè ells ja saben ben bé què creu un o què creu l'altre, sinó que es troben a l'escenari del carrer i això ho poden treballar conjuntament (...). Una perspectiva de diàleg interreligiós on l'única cosa que fem és compartir objectius comuns obre més possibilitats de que hi hagi gent que s'hi afegeixi".

Encara queden coses per millorar, això sí. En Joan Hernández fa èmfasi sobretot a la qüestió de la representativitat. El GTER representa les religions de manera oficial, però, posa l'exemple, no totes les comunitats musulmanes estan federades. I, d'altra banda, encara hi ha una confessió que no participa en el GTER (en cap dels seus grups i comissions): els testimonis de Jehovà, "perquè van decidir que no volien tenir relació amb altres religions a nivell oficial (...). Però no vol dir que demà no s'apunten".

Per la seva part, en Mohammed Halhoul considera que encara s'ha de treballar més per aconseguir "el reconeixement per part de les administracions locals de *(de/s efectes positius que aporta)* l'existència d'una entitat com el GTER que ja té a nivell europeu i internacional. També queda per enfortir la nostra relació amb l'entorn acadèmic i universitari, camps des dels quals podem comptar amb la veu d'experts i analistes que recolzen la importància de la fe en la vida de les persones... Sense oblidar continuar amb la nostra insistència en les demandes de fer més efectiva la llibertat religiosa i la igualtat de tracte entre totes les confessions a tot l'Estat".

* * *

És el torn de la Comissionada d'Immigració, Interculturalitat i Diversitat de l'Ajuntament de Barcelona, la Lola López, que recorda de nou el títol de la jornada i afegeix: "Crec que és una construcció (*construcció de pau*) que en aquests moments, des de les religions i des d'on sigui, hem de treballar", comença, i recorda els orígens de la Setmana de l'Harmonia Interconfessional. "Penso que moltes vegades veiem les diferències que tenen les religions, però a mi m'agrada recordar que tenen en comú certes dimensions." La representant de l'Ajuntament de Barcelona recupera el llibre del professor escocès Ninian Smart, *Les religions del món*, en el qual l'autor parla de les dimensions comunes que tenen les religions: la pràctica i ritual, l'experiencial o emocional, la narrativa o mítica, l'ètica o jurídica, la social o institucional i la dimensió material. "Quan estem parlant de religions ens referim a moltes dimensions de la vida humana i de les persones", respon a les paraules de l'intel·lectual escocès, afegint també que no sempre és fàcil, en un món on s'assenyala la diferència, trobar el que és comú.

"Des de l'humilitat i des de la compassió que mou a l'acció, volem compartir els desitjos d'avui per un món de pau, de respecte i d'obertura. En dies com aquests que parlem de diàleg i d'entesa (...), també apel·lo a les persones no creients, perquè tots formem part d'aquesta societat i el diàleg no ha d'excloure a ningú", assegura López, que finalitza la seva intervenció, entre d'altres coses, afirmant que és necessària "la cooperació de les persones per damunt de tot per tenir una Barcelona i una Catalunya que vol ser mixta, oberta i construïda a través de moltes maneres de fer i de creure".

Després de la intervenció de la Lola López, començarà a parlar, a la vegada que tancarà la presentació de l'acte, l'Enric Vendrell, el director de la Direcció General d'Afers Religiosos de la Generalitat, òrgan que actualment pertany al Departament de Governació, Administracions Públiques i Habitatge. Junt amb l'Ajuntament de Barcelona i d'altres ajuntaments de municipis catalans, representa el compromís de l'administració catalana amb el diàleg interreligiós, la diversitat i la llibertat d'expressió i creences.

La Direcció General d'Afers Religiosos va néixer l'any 2000. "Neix per algun motiu en especial?", pregunto a l'actual director en una trobada posterior al seu despatx, a la seu d'aquesta mena de subdepartament de la Generalitat situada al carrer Rivadeneyra número 6, un dels carrers que surten de Plaça Catalunya, entre Portal de l'Àngel i la Rambla: un carrer petit i sense sortida, sorprenentment tranquil, on sembla com si el soroll i l'ambient carregat i atapeït del centre de Barcelona es poguessin observar des l'altre costat d'una paret transparent.

- Els motius, no els sé. Perquè ja fa uns quants anys, d'això. El que dic a vegades és que en aquell moment el president de la Generalitat, que era en Jordi Pujol, i una colla de gent van tenir... una intuïció. (...) Hi va haver gent que va fer arribar al president Pujol que calia una direcció o una entitat d'un govern que es dediqués a aquests temes. (...) Dic d'intuïció perquè si un mira les dades sobre diversitat religiosa que avui són presents en el país i les compara amb les dades de l'any 2000, la diferència (*de diversitat religiosa*) és molt important (...). Posen en marxa això en un moment en què la diversitat es començava a intuir però no teníem la diversitat que avui tenim.

L'Enric Vendrell va assumir el càrrec de direcció d'aquest òrgan públic l'any 2013, un càrrec que li va oferir la consellera de Governació i vicepresidenta de llavors, la Joana Ortega. Si bé era catòlic i havia participat en moviments com les joventuts catòliques, l'actual director va començar sense tenir grans coneixements de la resta de confessions religioses, si més no rellevants, presents a Catalunya. "I des de llavors estic aprenent. M'agrada explicar que he après moltíssim en aquest temps."

El paper de la Direcció General ha estat en essència el mateix des de la seva creació. "Per què? Perquè (...) s'ha mantingut a partir de la convicció que hi ha un dret fonamental que és el dret a la llibertat religiosa i que cal fer una feina per garantir-lo. Com amb d'altres drets fonamentals, no n'hi ha prou que figuri en una constitució, sinó que cal una feina perquè de debò la llibertat religiosa sigui una realitat."

Tres funcions. En tres direccions van les línies d'acció d'Afers Religiosos. La primera, explica Vendrell, ocupar-se de les relacions amb les diferents confessions religioses presents a Catalunya. I també de les relacions entre les comunitats i els ajuntaments, ja que la majoria d'activitat que duen a terme aquestes es mou en l'àmbit local. Respecte a la relació amb els ajuntaments, el director d'Afers Religiosos explica que normalment es fa un servei d'assessorament quan, per exemple, una administració local no sap ben bé com actuar envers la petició d'una comunitat religiosa.

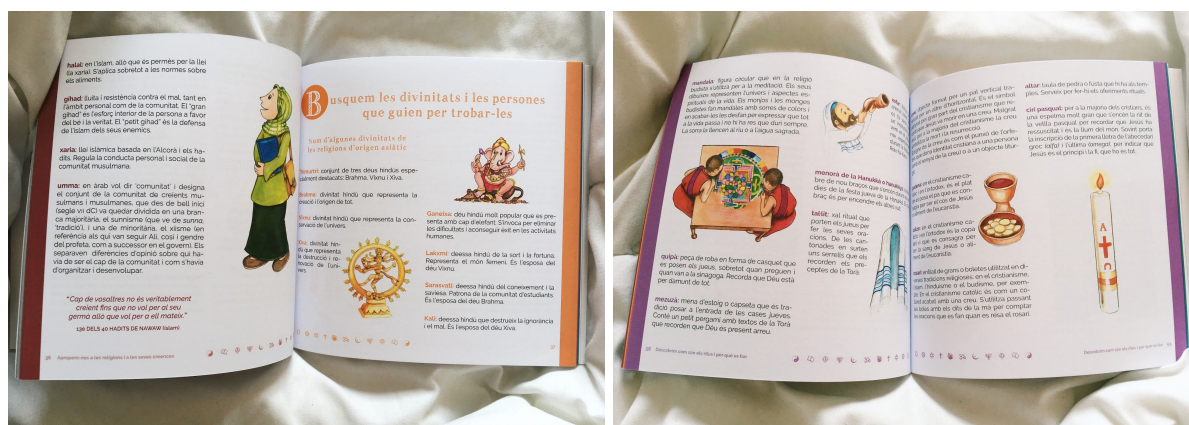
La segona "línia important de la Direcció General és tot allò que fem per conèixer la diversitat religiosa del país". Això inclou el *Mapa Religiós* -que s'elabora des de l'any 2000 i la majoria d'edicions del qual han estat elaborades per l'ISOR- i el *Baròmetre sobre la religiositat y gestió de la diversitat* -que junt amb el Centre d'Estudis d'Opinió, es va començar a fer el 2014 i de moment porten dues edicions, la darrera el 2016. Ambdós documents es comentaven en el capítol amb què el lector ha iniciat aquest document: el primer informe permet conèixer la llista actualitzada de centres de culte que hi ha a Catalunya de cada confessió religiosa, mentre que el segon permet saber què pensa la ciutadania de la diversitat religiosa existent i què en sap, a més de facilitar una dada aproximada del volum de creients de cada confessió.

I la darrera branca d'activitat és aquella dirigida a donar a conèixer aquesta diversitat. Les funcions de difusió i divulgació. Com per exemple, realitzar cursos de formació a funcionaris. "Ho vam començar fa temps i cada any seguim fent cursos. Molts, no parem. (...) Mirem que els assistents tinguin unes nocions bàsiques (...), intentem presentar-los el conjunt de les religions al país. Tant les majoritàries com les minoritàries. Són cursos que tenen molt d'èxit i que creiem absolutament necessaris pels treballadors de les administracions perquè puguin tractar amb plenitud amb la ciutadania", assegura el director d'Afers Religiosos. També realitzen cursos de manera més puntual, per exemple, a escoles de lleure o a periodistes, en aquest últim cas, explica Vendrell, "perquè ens sembla que és un col·lectiu que coneix poc aquesta diversitat i que quan ha de parlar de segons quines coses no domina les paraules adequades per explicar-les".

Després també estan, en la línia d'aquesta voluntat de difondre i ensenyar la diversitat religiosa a Catalunya, les col·laboracions amb revistes, la Mostra de Cinema Espiritual de Catalunya, un portal web també de pel·lícules o les xarxes socials i el butlletí d'Afers Religiosos. I les accions puntuals (de difusió) amb el GTER -com en el seu desè aniversari, que des d'aquest òrgan de la Generalitat van editar un llibret que recull els textos que es van dir durant la celebració, o amb els cursos de formació, que a vegades han comptat amb l'assessorament de membres del GTER- i les no tan puntuals amb l'AUDIR, l'associació de la Unesco que dirigeix en Torradeflot. La col·laboració amb el Grup de Treball Estable és menor, explica Vendrell, perquè "és una cosa molt de les confessions religioses i fa anys que es troben i que es coneixen. Tenen tot un procés i aquí no hi tenim gaire cosa a fer (...). És una feina que és d'ells i que han de fer ells". Amb l'AUDIR, en canvi, "la vinculació és més estreta", ja que des de l'òrgan de la Generalitat els hi van fent diversos encàrrecs, com l'elaboració d'un diccionari infantil sobre les diverses religions. Durant l'entrevista, el director d'Afers Religiosos em va ensenyant tots aquests exemples. I me'n regala alguns.

Fotografia dels llibres i documents que formen part de les accions de divulgació de la Direcció General d'Afers Religiosos de la Generalitat. Autora: Anna Martín

Diccionari de les Religions infantil impulsat per Afers Religiosos i elaborat per l'AUDIR. Autora: Anna Martín

És el torn, repeteixo, de l'Enric Vendrell, que tancarà la presentació i donarà pas al professor associat de Relacions Internacionals de la Universitat Ramon Llull Manuel Manonelles, que realitzarà la conferència “Deu anys de la Declaració de Montserrat: religions i construcció de pau”, i al delegat per la Conferència Episcopal Tarraconense al GTER, Antoni Matabosch, que llegirà la ponència “Religious for Peace a Europa, experiències concretes en la construcció de pau” de la presidenta de Religious for Peace Europe, Yolande Iliano, ja que no ha pogut assistir a la jornada al Parlament.

Vendrell genera expectació perquè representa el compromís de l'administració pública amb la promoció del diàleg interreligiós i de la construcció de la pau en una societat que és culturalment i religiosament diversa. El GTER fa set anys que celebra la Setmana de l'Harmonia Interconfessional i organitza una jornada en motiu d'aquesta, des que va ser proclamada per les Nacions Unides a finals de l'any 2010. No és fins el 2015, però, que l'administració s'afegeix als actes de commemoració del GTER, any en què el grup rep la Creu de Sant Jordi. Que hi hagi presència del Parlament, de la Generalitat -a través de l'Enric Vendrell- i de l'Ajuntament de Barcelona significa que hi ha un suport per part de l'escala més elevada de l'administració catalana i, encara més, que hi ha un reconeixement d'aquesta mena d'iniciatives i de la necessitat de treballar en aquesta línia, que n'avalua la seva importància. Per això, les paraules d'aquell qui ve i parla en nom de la Generalitat

són escoltades amb atenció. I encara ho han estat més en les edicions passades, quan han parlat també els expresidents de Govern Carles Puigdemont i Artur Mas.

“Aquest any, el GTER ha decidit dedicar aquesta sessió al paper de les religions com a constructores de pau i permeteu-me que us digui que celebro aquesta decisió. A Catalunya, el passat mes d’agost vàrem constatar la importància de les contribucions de les diferents comunitats religioses en la construcció de la pau. Poques hores després que una furgoneta atropellés dotzenes de vianants i poques hores després que una dona resultés morta a Cambrils, quan tot just es començava a aclarir quins eren els autors i les motivacions d’aquests terribles atacs, desenes de comunitats religioses arreu de Catalunya van decidir sortir per llançar un missatge de pau, de concòrdia i de fraternitat entre tots els catalans (...), comunitats d’arreu del país amb orígens diversos, comunitats amb creences i maneres de fer ben diferents, comunitats amb bagatges que difícilment es podrien comparar... totes elles es van sentir cridades a expressar el seu rebuig per la violència i a traslladar a la ciutadania que les religions són i que han de continuar sent un instrument per construir un món amb pau (...).

Alguns potser estareu pensant que no tan sols les comunitats religioses van expressar el seu rebuig contra la violència. I és ben veritat: van haver-hi pronunciaments des de tots els àmbits i des de tots els sectors de la societat. Però crec que en aquells moments, l’aportació de les comunitats religioses transcendia la necessària expressió del dolor i la consternació per aquells fets. Crec que en aquells moments, la veu de les comunitats religioses era imprescindible per tal de poder mantenir-nos units com a país. I per evitar que els atemptats poguessin acabar generant una fractura entre la societat.

La veu de les comunitats, i en aquest cas la de les comunitats islàmiques especialment, era necessària per poder fer front al discurs d’uns terroristes que volien deformar els ensenyaments d’una religió per tal de justificar uns atacs terribles. Era necessària per explicar que ni l’islam ni cap altra religió contempla la violència cap a altres éssers humans innocents. I que justament, si alguna cosa

comparteixen totes les religions és la voluntat d'aconseguir la plenitud de l'ésser humà en un entorn de respecte i d'amor al pròxim. Però durant aquells dies del mes d'agost també era fonamental escoltar la veu de les comunitats per posar de manifest que a Catalunya no existeix un enfrontament entre les diferents tradicions religioses. I el que és més important: posar de manifest que totes elles estan compromeses, esteu (*dirigint-se als presents*) compromeses per evitar que mai hi hagi aquest enfrontament (...). A Catalunya (...) vam ser capaços de mantenir-nos units com un sol poble per fer front a la por i a les tentacions de buscar culpables més enllà dels autors dels propis atemptats. I crec que va ser així perquè (...) hi ha una trajectòria consolidada de diàleg i de col·laboració entre les diferents tradicions religioses. La pròpia existència del Grup De Treball Estable de les Religions és un exponent d'això que explico. Però hi ha altres exemples: l'organització del Parlament de les Religions del Món a Barcelona, la Declaració de Montserrat, el Parlament Català de les Religions o l'organització de la Nit de les Religions (*les dues darreres iniciatives, organitzades per l'AUDIR*).

Necessitem nous instruments que ens ajudin a reforçar aquest paper de les religions com agents de pau (...) i una major implicació dels diferents nivells de l'administració. Crec que el futur de les nostres societats passa perquè les religions adoptin un major protagonisme com a elements cohesionadors. I això exigeix una tasca a llarg termini (...). No és una feina fàcil, però estic convençut que actes com el d'avui són imprescindibles per continuar endavant.”

Fotografia del 13 de març de 2018 al Parlament de Catalunya en motiu de la celebració de la Setmana Mundial de l'Harmonia Interconfessional. Font: Grup de Treball Estable de les Religions (GTER).
Enllaç: <http://www.grupdereligions.org/?p=1186>

* * *

Quan finalitza l'acte tothom s'aixeca i comencen a parlar entre ells. Hi ha assistents que van a buscar alguna cosa per picar i per beure a les taules que han col·locat al final de la sala. D'altres marxen. I molts d'ells es saluden en un ambient entusiasta i amigable. I es fan fotos. Busco a en Joan, el director del GTER, amb la convicció que serà difícil parlar amb ell: com és normal després de tants anys dedicats a aquest món, tothom va a dir-li alguna cosa. Vam quedar a l'entrevista que em podria presentar algú de la comunitat musulmana: havia intentat contactar dues vegades per correu amb la Unió de Comunitats Islàmiques de Catalunya (UCIDCAT), l'altra federació de comunitats islàmiques que, junt amb el Consell Islàmic que representa en Mohammed Halhoul, forma part del GTER. Però no havia obtingut resposta. El director del GTER, finalment, aconsegueix presentar-me el president d'aquesta federació, en Mohamed El Ghaidouni. M'explica, un cop ens presentem, que ha estat de baixa i ha tingut molta feina, així que no ha pogut respondre'm els correus. Quedem en què li torni a escriure per poder trobar-nos un dia. Dit i fet.

L'UCIDCAT és una federació que es constitueix el 2008 a Catalunya. Les entitats islàmiques fundadores només eren cinc, però poc a poc es van anar afegint comunitats gràcies a la tasca de difusió que va fer la federació. Actualment, compten amb més de 170 comunitats federades a tot el territori català. "Aquesta dimensió ens dóna, entre cometes, la legitimitat per poder dir que som una part important i representativa de la comunitat musulmana a Catalunya", diu al respecte el seu president mentre seiem en una taula de la seu d'UCIDCAT, a Barcelona, ara en obres. L'organització catalana també forma part de la Unió de Comunitats Islàmiques d'Espanya, que segons Mohamed El Ghaidouni "és l'entitat més representativa i amb més nombre d'entitats religioses vinculades en tot el territori espanyol (...)".

Aquesta federació té una estructura descentralitzada: la junta directiva, concreta en Mohamed, està formada per un president i quatre vicepresidents, cadascun d'ells representant de la federació a la seva província, on hi ha un consell consultiu provincial que funciona al mateix temps com una subfederació: "Tenen tota la llibertat i l'autonomia per representar les comunitats ubicades en aquella província davant l'administració provincial i de defensar els interessos dels musulmans". L'objectiu principal de l'UCIDCAT? No és aconseguir la màxima representació amb el nombre més elevat de comunitats. "A més de representar aquestes comunitats que han confiat amb nosaltres davant l'administració catalana, per una part estem treballant amb les comunitats tot el que és l'acompanyament: el suport que necessiten les comunitats per poder dur a terme un projecte determinat. I a l'hora de tenir un problema, sigui intern o sigui extern, també hem d'estar presents per mediar i donar suport a la comunitat per poder superar els problemes que pugui tenir a llarg del seu funcionament".

La federació que presideix en Mohamed El Ghaidouni fa cinc anys que està al GTER. Es va crear posteriorment al Grup de Treball Estable i quan ja hi havia el Consell Islàmic Cultural de Catalunya com a federació representant dels musulmans i les musulmanes. Després de reunions celebrades amb el GTER, aquesta federació també en va passar a formar part. Ara, les dues federacions col·laboren

conjuntament sobretot a l'hora de representar la comunitat musulmana envers el sector públic, i també tenen els seus propis projectes i les seves línies d'actuació. La convivència en una mateixa organització respon a la "diversitat que existeix a la societat", explica. "Quan veiem que una entitat religiosa està treballant d'una manera determinada, això no impedeix l'existència d'altres (...) que també puguin treballar i completar allò que no es fa (*encara*). En cap moment ens hem creat com alternativa, sinó que és un nombre més per aportar i per treballar en aspectes que potser els nostres germans (...) no han tocat", afegeix en Mohamed amb un to conciliador.

El president d'UCIDCAT recomana i valora positivament l'experiència amb el GTER. El Ghaidouni creu que les persones que conviuen a Catalunya, amb les seves interpretacions pròpies de la religió, han de trobar espais comuns com el Grup de Treball Estable. "Estem allà diverses religions, això no vol dir que no tinguem diferències, sí, però cadascú respecte a l'altre. Estem treballant sobre el que és comú i és una experiència boníssima que pot ser exemplar. Deixem de costat tot allò que ens pot conduir al xoc i estem treballant sobre punts que acceptem tots i que poden ser beneficiosos per a la societat. No toquem la diferència, sinó els espais que ens uneixen."

L'entrevistat afegeix més quelcom important en la línia del que comentava la Comissionada d'Immigració, Interculturalitat i Diversitat de l'Ajuntament de Barcelona, Lola López, a la presentació de l'esdeveniment celebrat al Parlament. López deia que el diàleg no ha d'excloure a ningú i interpel·lava a tots aquells que no tenen una religió o no es senten identificats amb cap. Ateus i agnòstics. Per la seva part, el director d'AUDIR, en Francesc Torradeflot, concreta més i posa sobre la taula el concepte de "diàleg interconviccional" per referir-se a un diàleg no només entre religions y religiosos, sinó entre creences en general, que inclou les religions però també cosmovisions i convenciments diferents. Les postures envers inclouen una part tan important de la població són diverses, tant si parlem d'una vessant més pràctica, per exemple, el GTER, com d'un diàleg interreligiós més teològic o més relacionat amb compartir reflexions espirituals. Hi ha entrevistats com en Pere Milà, el capellà que apareixia al primer capítol, de Vilanova i la Geltrú i que participa en

una iniciativa d'AUDIR amb l'ajuntament de la seva ciutat, que no ho acaba de veure clar. En canvi, sembla que en Mohamed no ho descarta: "Avui dia, s'estan tenint molt en compte els grups d'ateus (...). Perquè són molt presents a la societat, per tant, la seva visió de la vida també s'ha de tenir en compte. Ja hi ha qui demana la presència d'aquest grup en els grups de diàleg interreligiós. (...) Perquè són grups importants, visibles i també tenen idees que poden ser beneficioses per la societat".

* * *

En Jordi Gíró va deixar el GTER. Ho va fer per diversos motius i va impulsar, ara fa uns dos anys, el Grup de Recerca Islamocristià de Barcelona (GRIC), el cinquè que existeix: n'hi ha a Tunis, a Rabat, a Beirut i a París. "Això fa uns 40 anys que existeix i va néixer com una mena d'alternativa als monòlegs que normalment acostumen a passar en l'àmbit aquest que anomenem diàleg interreligiós", comença l'entrevistat, asseguts a la cafeteria del Museu Marítim de Barcelona.

- Què vol dir això? -hi ha un deix de sorpresa a la pregunta.
- Que normalment, quan s'organitzen coses anomenades diàleg interreligiós, cadascú explica la seva part però no va més enllà. Una mica per treballar més a fons el que eren les relacions, concretament entre el món islàmic i el cristià, un grup de persones es va plantejar que el que s'havia de fer era treballar un tema en comú, de tal manera que arribés al final amb un escrit que hagués assumit tant el costat cristià com el costat musulmà. (...) Això exigeix un treball d'aprofundiment (...). Aquí es tracta de que coneixem prou la relació amb l'altre, no només el que jo penso de l'altre, sinó que l'altre m'explica de sí mateix, i intentem arribar a un llenguatge comú que pugui ser assumible per part de tothom (...). No es planteja que haguem d'arribar a res concret. Ningú vol convèncer a ningú de res. El diàleg per nosaltres no és estratègic, no es tracta de convertir a ningú. Es tracta de conèixer l'altre i fer coses en comú.

Al GRIC hi participen unes 15 persones, la meitat musulmans i la resta cristians, que ara mateix són tots catòlics (tot i que el grup es refereix a cristianisme en general, així que un protestant o un ortodox, per exemple, podrien participar-hi). Pel tipus de projecte, els membres han de tenir un nivell cultural universitari, puntualitza Giró, que seria com el co-director catòlic del grup, junt amb l'Ahmed Benallal, el co-director musulmà. "Tot el que fem és al 50%. No és un grup de catòlics interessat en el món musulmà o un grup de musulmans interessats en l'àmbit cristià. S'intenta que sigui molt equilibrat."

A més dels escrits fruit de la recerca, el GRIC de Barcelona organitza, sempre que pot i entre d'altres coses, conferències i presentacions de llibres. Quant a la recerca, l'organització internacional tria un tema cada dos anys, aproximadament. Un tema conjunt pels cinc grups que existeixen. Després, es reuneixen una vegada a l'any i posen en comú "el que s'ha reflexionat en cada un dels grups. I al final de tot això es publica un llibre", detalla l'impulsor del grup aquí a Barcelona.

- És aquest llibre? - pregunto mirant el volum que tinc a les meves mans titulat *Les parelles mixtes islamocristianes: Un amor transgressor que posa a prova prejudicis i fronteres*. Està subvencionat per la Direcció General d'Afers Religiosos, en una de les esporàdiques col·laboracions amb el GRIC. La presentació l'ha escrit l'Enric Vendrell.
- No. Aquest l'hem publicat només els de Barcelona. N'hi ha cinc, de llibres publicats, que són en francès. Els llibres del GRIC Internacional (...). Llavors, cada un dels grups també fa coses de manera autònoma. I aquest llibre l'hem fet només el grup de Barcelona (...). Aquí, de parelles mixtes, en tenim poques ara. És més aviat avançar-se a una situació que tindrem d'aquí uns deu anys.

Aquest llibre il·lustra un dels motius pel qual en Jordi Giró, que va ser durant deu anys responsable al GTER, va decidir deixar aquest grup plurireligiós. Quan va començar a interessar-se per coses d'aquest estil, es va trobar amb què, per exemple, no es podia abordar la qüestió, en aquest cas de les parelles mixtes, "en

nom de la col·lectivitat”. Assegura que “molta gent no hi està d’acord. La qual cosa no significa que no sigui interessant de treballar”. Quan ho va plantejar al GTER, “no es va veure clar que això fos un tema assumible. Llavors a mi, personalment, m’interessava més, en aquest tram de la meva vida, dedicar-me a coses més atrevides. No tant representar una col·lectivitat a la que a vegades li costa molt assumir aquesta nova realitat.”

D’altra banda, en Jordi Giró explica que un dels problemes del GTER és la qüestió de la representativitat (quelcom amb què també coincideix en Joan Hernández, el director de l’organització de diàleg interreligiós). En tots els sentits. Perquè és difícil organitzar religions que no tenen una estructura com la catòlica. Hi ha comunitats que no estan federades o que potser no es senten representades. A més, “no hi ha cap representant de l’àmbit pakistanès. Ni cap representant de l’àmbit xiïta. O dels musulmans senegalesos. (...) Bàsicament, els que estan representats al GTER són més aviat del món marroquí”.

Actualment, el GRIC no té una relació directa amb el GTER i l’AUDIR. Quan li pregunto pels papers que desenvolupen aquestes dues organitzacions, Giró assegura que són coses diferents, com també ha pogut anar veient el lector. El GTER “pretén una col·laboració interreligiosa més que un diàleg o un debat teològic”: realitzen coses conjuntament però amb una finalitat pràctica, deixant de banda aspectes que puguin generar confrontació. I a la vegada es postula com a representant de les col·lectivitats religioses i ha acabat sent, a la pràctica, l’interlocutor “oficial” de totes aquestes amb l’administració. “A diferència d’AUDIR, que són tota una sèrie de persones que a títol individual intenten fer coses de diàleg interreligiós o de col·laboració interreligiosa. Però no representen a les seves col·lectivitats”, afegeix el co-director del GRIC.

“Per tant, (...) una no substitueix l’altra. No tindria sentit pensar que una cosa fa com la... competència a l’altre. En alguns moments, semblava que això era així, però no té cap sentit”, assegura Giró. I és que malgrat que la relació és bona entre les dues organitzacions, AUDIR i GTER, que es coneixen des de fa molts anys i que tenen

funcions i àmbits d'actuació diferents -i per tant, en tot cas es poden complementar- més d'un entrevistat ha parlat de que existeix una certa competitivitat entre ambdues. Una certa rivalitat entre dues organitzacions a les quals no sempre els hi sembla bé el que fa l'altra. Tot i que hi ha entrevistats que no ho consideren així i que ni tan sols n'han fet esment. El director de la Direcció General d'Afers Religiosos, de fet, considera ambdues entitats com a imprescindibles.

L'Enric Vendrell posa èmfasi a la rapidesa amb què s'han produït els darrers canvis demogràfics a Catalunya -que s'han traduït en més diversitat religiosa- i en com les dades mostren que tot el procés ha anat passant "amb un grau de serenitat i de pau importantíssim", quelcom que atribueix en bona part a tres factors: l'administració, el GTER i l'AUDIR. "L'administració en general", precisa, ja que no només treballa la Direcció General d'Afers Religiosos, sinó que també hi ha ajuntaments que posen atenció a la diversitat cultural i religiosa. "El GTER són les pròpies confessions religioses (...). És molt important que en un país els responsables de les diverses confessions tinguin aquest grau de coneixença, de relació i gairebé d'amistat", continua Vendrell. I en darrer lloc està l'AUDIR. "A mi m'agrada dir que aguanta una mica aquest país de manera endreçada i tranquil·la. Ni és l'administració ni són les confessions. Són ciutadans (....) que creuen que és important aquest treball de diàleg entre confessions".

"Per tant", conclou el director d'Afers Religiosos, "l'administració, les confessions i la ciutadania treballem en la mateixa direcció. I intento mimar-los (*al GTER i a l'AUDIR*). Perquè des del meu punt de vista, són un element molt important perquè en aquest país de debò puguem mantenir aquest clima de pau o de tranquil·litat."

* * *

Encara queda molt camí per recórrer. Les iniciatives de diàleg interreligiós han de ser encara més plurals. O haurien de ser-ho. I falten dones. Potser a l'administració hi ha més presència femenina: l'Enric Vendrell explicava que hi havia hagut durant bastants anys una directora davant la Direcció General D'Afers Religiosos. I hi ha la Lola López a l'Ajuntament de Barcelona. És cert. També des del món acadèmic hi

ha dones que aborden la qüestió, com la Mar Grier i la Míriam Díez. Però dins el que és el diàleg interreligiós... L'AUDIR té alguna iniciativa de dones, però és quelcom molt minoritari. En la mateixa línia, tampoc hi ha masses iniciatives que incloguin ateus i agnòstics. La qüestió de la representativitat, és doncs, encara un repte. Un dels més importants si es vol arribar al conjunt de la societat.

Però també és cert i innegable que a Catalunya s'han fet i s'estan fent moltes coses, moltíssimes coses, encara que hi hagi veus molt crítiques amb tot aquest món. I que des de l'administració i des de múltiples actors hi ha l'interès i la voluntat de construir més pau i cohesió social treballant amb la diversitat religiosa. I d'avançar en les qüestions que encara queden pendents. El que passa, però, és que moltes vegades això no arriba. No arriben ni el missatge ni les accions que es duen a terme en favor del diàleg interreligiós, quedant restringides en un entorn molt específic, aliè a la majoria de ciutadans i fins i tot a moltes administracions locals, que desconeixen tot això.

Hi ha un problema de visibilitat que cal resoldre. Potser una reflexió pendent d'aquells qui tenen més influència dins de qualsevol societat.

CAPÍTOL 4: AQUELLS AMB UN PAPER IMPORTANT EN LA CONSTRUCCIÓ D'UNA SOCIETAT JUSTA, TOLERANT I DIVERSA

A mesura que aquest document prenia forma i apareixien noves persones i entitats implicades en el món del diàleg interreligiós, no des d'ara, sinó des de fa anys, una pregunta amb un deix de sorpresa començava a creuar-se constantment, obstaculitzant el camí i exigint una reflexió: si hi ha tantes coses aquí a Catalunya, però sobretot a Barcelona, com pot ser que mai, absolutament mai -i més estudiant Periodisme- n'hagi sentit a parlar?

L'acte celebrat al Parlament el dia 13 de març en motiu de la Setmana Mundial de l'Harmonia Interconfessional va congrega unes 200 persones, entre elles, representants de la Generalitat i del Parlament, com el director de la Direcció General d'Afers Religiosos i el president parlamentari Roger Torrent, a més de diputats i diputades i membres de l'Ajuntament de Barcelona, així com líders religiosos importants de l'àmbit català i organitzacions de diàleg interreligiós conegudes fins i tot a nivell internacional.

No obstant, el ressò o la cobertura mediàtica que va tenir aquest esdeveniment va ser més aviat pobre. Si més no, aquest any. La crònica dels fets, la notícia o una peça anunciant-los prèviament van ser recollides al portal web del GTER, del Parlament, del Departament de Governació de la Generalitat, per alguns mitjans de comunicació especialitzats en informació religiosa, com *Flama* (Agència Cristiana de Notícies) i *Catalunya Religió*, o per entitats com la Coordinadora d'Entitats Budistes de Catalunya (CCEB).

La presència als mitjans generalistes va ser gairebé nul·la.

En altres anys, sí que hi ha hagut més atenció mediàtica. Per motius diversos. La poca cobertura d'enguany podria deure's en part, com va explicar Roger Torrent en

iniciar la darrera jornada, per la situació “d’anormalitat política”: llavors encara no hi havia president de Govern i no es va poder celebrar un acte semblant al Palau de la Generalitat. *La Vanguardia*, per exemple, sí que recull la notícia -emesa per l’*Agència Efe*- de l’any passat referent a la celebració al Parlament, quan hi havia al capdavant Carme Forcadell. D’altra banda, *El País* destacava el mateix any, en una publicació de dos paràgrafs, les intervencions del l’expresident de la Generalitat Carles Puigdemont en motiu de la Setmana Mundial de l’Harmonia Interconfessional. Una relativa atenció mediàtica.

La majoria d’entrevistats denuncien o admeten aquesta falta de visibilitat als mitjans de comunicació fins i tot quan es tracta d’actes més institucionals o que compten amb el recolzament de personalitats rellevants. Esdeveniments que no tenen un contingut purament religiós, sinó que van en la línia de promoure la diversitat i de mostrar la relació cordial i propera que hi ha entre les diferents confessions presents a Catalunya. El cas és que el puguin dir o no els mitjans és important. Sobretot tenint en compte la seva influència i el seu paper com a generadors d’opinió pública.

El professor de la Facultat de Ciències de la Comunicació de la Universitat Autònoma de Barcelona José María Perceval, especialitzat en comunicació cultural i intercultural i en anàlisi del racisme i la xenofòbia als mitjans de comunicació, entre d’altres línies d’investigació, explica per escrit -en resposta a una sèrie de preguntes enviades per correu- que “els mitjans de comunicació tenen una actitud ambigua” respecte al seu paper en la promoció d’iniciatives de diàleg interreligiós. “En general, animen aquestes iniciatives a nivell de grans experiències i ideals. Després, destaquen en els seus diaris la notícia concreta d’una confrontació o un conflicte de manera més destacada i visible. La notícia domina com sempre sobre la reflexió i està més ben posicionada”. Amb relació a si la cobertura que es fa és bona, el professor universitari respon que “s’intenta però no està ben situada. Es situa en pàgines d’opinió, cultura o societat. Normalment, explicitada mitjançant articles molt ‘seriosos’ que acaben dirigint-se als convençuts de que el diàleg interreligiós és necessari. De totes maneres, benvingudes siguin aquestes intervencions cada vegada menys abundants”.

Tot i així, Perceval destaca, per exemple, que pel que fa a la cobertura dels atemptats del passat mes d'agost a Barcelona, una cobertura que tenia un pes molt important a l'hora de no contribuir a l'estigmatització de la comunitat musulmana, va ser "força bona i des del principi es va intentar separar l'atemptat de la possible islamofòbia que podia provocar-se i que els autors de l'atemptat desitjaven que es provoqués. (...) Es va evitar destacar manifestacions d'odi -n'hi va haver algunes de minoritàries- assenyalant les que parlaven de diàleg i destacant també els membres de la comunitat musulmana que condemnaven els atemptats. Crec que en aquest sentit va ser admirable, i els professionals es van comportar com a tal (...)".

En general, la majoria d'entrevistats han afirmat aquesta falta de visibilitat als mitjans de comunicació i el tipus de notícies que hi predominen. La Sihame Lech-hab, en Jordi Giró o en Mohamed El Ghaidouni són algunes de les persones que comparteixen aquesta opinió. En Joan Hernández, director del GTER, per exemple, diu: "Hi ha moltes iniciatives que no surten a la premsa. Ni del GTER, ni coses de l'AUDIR, ni moltes iniciatives que són molt bones. No perquè nosaltres no vulguem i no haguem enviat (*notes de premsa, comunicacions*)... sinó perquè en aquell moment hi ha altres coses que es prioritzen".

- Entens o no? Ho saps perfectament. És així com funcionen les coses. No és ideal però és així - em va dir a la nostra entrevista quan parlàvem del tema.

El director del GTER assenyala l'existència de múltiples elements que expliquen l'escassa cobertura de les iniciatives o fets protagonitzats per les confessions religioses. Elements que tenen a veure, entre d'altres coses, amb qui assisteix als actes que es realitzen, amb les eines de comunicació de les que disposen les diferents comunitats religioses o amb el fet que abans els mitjans generalistes comptaven amb més periodistes especialitzats en informació religiosa.

Per la seva banda, el president d'UCIDCAT, en Mohamed El Ghaidouni, creu també que totes les religions tenen un problema de visibilitat, en part, perquè no tenen

“mitjans de comunicació especialitzats en el tema religiós, excepte, és clar, els mitjans que estan vinculats de forma directa amb entitats religioses, sobretot catòliques”. Respecte el rol dels mitjans de comunicació, el representant musulmà afegeix: “El paper que han de jugar els mitjans és un paper molt important, però hi ha consciència d’això? Jo crec que no. Crec que els mitjans, si treuen alguna informació sobre alguna religió és, en la majoria de casos, per comunicar-nos que hi ha hagut un atemptat aquí, una detenció allà, maltractament... Però molt poques vegades veiem un reportatge que ensenyi el poder que pot tenir la religió, per exemple, en l’harmonia social en temps de crisi, el paper que han jugat totes les religions per protegir la cohesió social i aportar en la diversitat, en col·laboració i voluntariat (...). Tot això ho podem llegir als mitjans de comunicació molt poques vegades. És trist, perquè considerem que els mitjans tenen un poder força important per reflectir una realitat”.

- Creieu que us ha perjudicat la cobertura mediàtica? Que s’ha pogut traduir en més racisme o en més estereotips aquí a Catalunya?
- No, no hem notat ni hem registrat res que mereixi ser pres seriosament. Després dels atemptats del 17 d’agost de Barcelona i Cambrils no hem... Teníem por, això sí, de que generés una bola de reaccions que poguessin fracturar la societat. Però, per sort, no hem tingut aquestes reaccions (...). La ciutadania sap molt bé que un dels objectius d’aquests terroristes (...) era dividir la societat catalana. Crec que la població ha actuat amb molta responsabilitat.

Quan la pregunta sobre els mitjans de comunicació arriba al director d’Afers Religiosos de la Generalitat, a l’Enric Vendrell, respon en un primer moment de manera concisa, amb un “no estan jugant el paper que jo crec que haurien de jugar. Deixa-m’ho dir així.” Però el cas és que després comenta una darrera cosa relacionada amb la qüestió de la visibilitat. Vendrell apel·la als mitjans de comunicació a comprometre’s, de la mateixa manera que l’administració i les comunitats religioses ho han de fer, insisteix, a intentar mantenir i defensar el “clima de tranquil·litat, pau i harmonia” amb què la societat ha viscut els canvis produïts

sobretot en els últims deu anys. “Perquè (*els mitjans*) podrien fer una feina bestial per normalitzar. És a dir, no demano una hora diària de televisió pels jueus. Jo no estic dient això. El que crec que normalitza és que en la programació dels mitjans de comunicació, amb naturalitat, hi hagi presència de la diversitat.”

Precisament per mesurar la diversitat als mitjans de comunicació, el Consell Audiovisual de Catalunya (CAC) va publicar l'any 2013 l'*Informe sobre la diversitat i la igualtat a la televisió*, en el qual s'analitza la diversitat a la televisió en tant que “imatge de la societat no unívoca i que doni veu tant a homes com a dones, als diferents grups d'edat, a la presència de persones amb orígens dispars; una televisió que mostri l'existència de la discapacitat, de cultures i d'opcions religioses diverses”. El document elaborat pel CAC recull dades d'emissions de 2012 tant de teleinformatius i programes de no-ficció com de programes de ficció. Si agafem només la no-ficció, les televisions que van ser objecte d'anàlisi són TV3, 33, TVE a Catalunya, 8tv i Barcelona TV.

Prenent d'entre el conjunt de resultats presentats els que fan referència a l'origen, la cultura i/o la confessió de les persones que protagonitzen els inserts als informatius i els debats i entrevistes a les cadenes citades s'observa el següent: les persones immigrades representen el 3,6% dels inserts als teleinformatius i el 4,1% dels interventors en debats i entrevistes. D'altra banda, els “creadors o gestors de cultura que apareixen als teleinformatius i als debats i entrevistes són, majoritàriament, representants de la cultura catalana (75,8% als teleinformatius i 82,7% als debats i entrevistes)”, mentre que els percentatges són del 9,9 i del 12,2%, respectivament, en el cas de cultures de la resta de l'Estat, del 6,6 i del 2,8% de cultures europees, del 4,1 i del 1,4% de cultures llatinoamericanes, del 3,3 i del 0,5% de cultures nord-americanes i, finalment, del 0,3 i del 0,4% de cultures de la resta del món.

En darrer lloc, les dades recollides a l'informe del CAC mostren que els representants de confessions religioses que apareixen en programes o espais de no-ficció televisius pertanyen a l'Església Catòlica en un 69,7 i un 91,3% dels inserts televisius i d'intervencions en debats i entrevistes, respectivament. Els segueixen els

representants ortodoxos (14 i 1,3%), els jueus (9,3 i 0%), els musulmans (4,7 i 1,3%), membres d'Esglésies evangèliques (2,3 i 1,3%) i, finalment, tanquen la classificació els representants budistes amb una presència nul·la als informatius i del 5% quant a participació en debats i entrevistes televisives.

* * *

Més enllà dels mitjans de comunicació, que no són culpables de tot ni l'únic element clau necessari per visibilitzar una societat diversa i tot el que es fa per treballar aquesta diversitat, estan les escoles. Les escoles eduquen societats futures. Són el reflex de les societats futures. I quan es tracta de religió i educació, les preguntes són múltiples. Haurien d'existir les escoles religioses? És millor l'educació que ofereix l'escola pública? Està bé que s'ensenyi religió? I una assignatura de cultura religiosa? Una escola pública pot ensenyar cultura (general) religiosa? Aquest document no ha de respondre aquestes qüestions ni està pensat per fer-ho. Només pretén posar èmfasi en el paper fonamental de les escoles a l'hora d'ensenyar en la diversitat i en la interculturalitat (que moltes vegades acompanya a la interreligiositat).

La Sihame Lech-hab, que apareixia al primer capítol i que, recordem, forma part de l'associació Joventut Multicultural Musulmana de Catalunya, està estudiant Educació Primària a la Universitat Autònoma de Barcelona. En aquests darrers mesos, ha estat fent pràctiques en una escola de Barcelona amb nens i nenes de tercer, d'uns vuit anys. Quan ens vam conèixer, abans de fer-ho per parlar sobre aquest projecte, encara no havia començat. Llavors, ens havia explicat a mi i a una altra companya que no sabia si li dirien alguna cosa per portar *hijab*. Que coneixia casos de noies que se l'havien hagut de treure. En la nostra darrera trobada, li pregunto pel període de pràctiques que sé que ja ha iniciat.

- Tenia la por aquella de dir no sé si m'acceptaran o no amb el mocador (...). I bé, vam estar parlant i no van dir res. I quan estàvem signant el contracte

estava la directora. Estàvem amb silenci i em va dir: *Saps que et preguntaran els nens per què el portes, no?*.

- I t'han preguntat?
- Sí.
- I què els hi dius?
- Els hi dic que és decisió personal i poc més. I els hi parlo de valors en el sentit de que (...) cadascú és lliure d'anar com vulgui. (...) No els he parlat de religió ni de res per l'estil. Ni tan sols els hi he dit que sóc musulmana i que per això el porto - m'explica que això és així perquè, a part de que els alumnes són petits, no ho considera apropiat si potser no s'ha tocat el tema prèviament des de l'escola.

En tot cas, per ella, les escoles haurien "d'acceptar i d'educar en la diversitat". Es mostra crítica envers aquesta qüestió, tot i que reconeix que tot just ara s'està "endinsant" en el món de l'educació: "És que potser el sistema educatiu no promou això (...). Hi ha gent que diu que s'hauria de posar religió a les escoles (...) o una sola assignatura que enfoqués totes les religions (*principals*) del món, perquè els nens tinguessin cultura general. No ho sé, suposo que el que hem de fer és que els nens creixin amb valors, i que a partir d'aquí ells decideixin el que volen ser o en què volen creure. Perquè és clar, en la meva generació i a la meva escola no es parlava de religió i es donaven per fetes les coses. No es parlava de religió. Mai. Llavors, el que t'ensenyaven a casa ho acceptaves i ja està".

* * *

A l'Escola Pia de Granollers -i suposo que a la resta d'escoles pies- sí que es parlava de religió. A primària, de fet, es resava a diari el *Pare Nostre*. En veu alta, tots junts. Seguïem el calendari litúrgic i estudiàvem la religió catòlica i la seva història. Ens trobàvem de tant en tant amb un escolapi que, a l'església de l'escola, explicava un compte amb el que aprofitava per parlar de l'amor, de la solidaritat o de la compassió. Ja fa temps que això ha canviat.

L'escola ha canviat. Entro a l'edifici de primària del carrer Sant Esteve, precisament un mesos després de la finalització d'un macroprojecte d'obres que també n'ha canviat el seu aspecte, per dins i per fora. Les parets grogues que crec recordar que embolcallaven la recepció ara són blanques. El propi tauler de recepció ara està al capdamunt dels esglaons amb els que abans t'acomiadaves de la recepcionista, que tampoc reconec. Investigo mentre espero el director d'ambdós centres, tant el de primària com el de secundària, en Xavier Ambrós, i aconseguixo veure un petit menjador a mà esquerra, tot blanc. Ja no està al primer pis? Els pares que esperen asseguts als tutors i tutores dels seus fills m'observen. Ara sóc l'estranya.

Apareix en Xavier i m'acompanya al seu despatx, al final d'un passadís nou que s'obre a mà dreta del vestíbul. Porta vint-i-vuit anys a l'escola, dotze com a director, tot i que també fa classes d'Història de la Filosofia a batxillerat. Ell no és escolapi, però valora positivament la feina que estan fent i la diversitat que hi ha dins la pròpia congregació. "Estic admirat amb la tasca que han fet molts d'ells en el sentit (...) de treballar per una societat millor", assegura.

Les escoles pies van decidir canviar el temari de l'assignatura de Religió. I que passés a ser Cultura Religiosa. Ara, encara hi ha pares i mares que quan s'entrevisten amb en Xavier per matricular els seus fills a P3, o a qualsevol altre curs, pregunten si es fa religió. "Aquí es fa religió? Aquí es fa religió la majoria de vegades vol dir: aquí et vindrà un escolapi a les deu del matí, t'agafarà els nens i te'ls portarà a baix a missa? O aquí pots tenir conviccions diferents? O això continua sent...? El pare provincial de l'Escola Pia sempre deia el mateix: *Nosaltres som una escola cristiana però no només per cristians.*" El nou temari, que ja fa anys que funciona, és ben diferent al d'abans. Més endavant, el director de l'escola m'envia per correu el llistat de temes de l'assignatura programats per tots els cursos de primària, uns temes pensats per "intentar mostrar les diverses concepcions que hi ha al món".

"L'escola (*pia*) és una escola inspirada en els valors de l'Evangeli, però és una escola oberta, compromesa (...). L'educació no s'entén si no és amb el teu entorn, si

no és amb la teva comunitat. Penso que és una equivocació no voler reconèixer d'on venim o no voler conèixer les cultures que puguin coexistir aquí, perquè s'ha vist que si tu les entens et pots relacionar millor, i si tu et relaciones millor tots hi acabem guanyant", conclou en Xavier Ambrós.

TEMARI DE L'ASSIGNATURA DE CULTURA RELIGIOSA A PRIMÀRIA		
PRIMER DE PRIMÀRIA	SEGON DE PRIMÀRIA	TERCER DE PRIMÀRIA
<i>Josep i Maria</i>	<i>Festa Major</i>	<i>Signes</i>
<i>Nadal</i>	<i>El nom: tots els noms són</i>	<i>Moisès</i>
<i>L'aigua</i>	<i>bonics-</i>	<i>Foraster bo</i>
<i>L'ovella perduda</i>	<i>Sant Josep de Calassanç</i>	<i>Quaresma</i>
<i>Els dos fills</i>	<i>El pa</i>	<i>Pasqua cristiana</i>
	<i>La Pasqua</i>	<i>Ramadà</i>
		<i>L'església</i>
		<i>La saviesa de Salomó</i>
QUART DE PRIMÀRIA	CINQUÈ DE PRIMÀRIA	SISÈ DE PRIMÀRIA
<i>Jesús</i>	<i>La Bíblia</i>	<i>Els evangelis</i>
<i>L'arca de Noé</i>	<i>La porta estreta: austeritat</i>	<i>Gandhi</i>
<i>Mahoma</i>	<i>Sant Francesc d'Assís</i>	<i>La rebel·lió de Jonàs</i>
<i>La mesquita</i>	<i>Les festes setmanals</i>	<i>La vida i la mort</i>
<i>Dos contes àrabs</i>	<i>El perdó</i>	<i>L'Alcorà</i>
<i>La Pasqua jueva</i>		<i>Els monastirs</i>
<i>La sinagoga</i>		
<i>Moisès</i>		

Temari de l'assignatura de Cultura Religiosa de primària de l'Escola Pia de Granollers. Elaboració pròpia.

Anteriorment, ja havíem vist dades del *Baròmetre sobre la religiositat i la gestió de la seva diversitat 2016*, realitzat per la Direcció General D'Afers Religiosos i pel Centre d'Estudis d'Opinió. El cinquè apartat de l'informe es titula "Educació Religiosa" i recull l'opinió dels enquestats respecte la qüestió que s'està narrant aquí. En

resposta a si l'enquestat estaria d'acord amb què els pares poguessin sol·licitar a l'escola que els seus fills rebessin classe sobre la seva pròpia religió, un 24,9% van contestar que estaven totalment a favor, un 30,7% més aviat a favor, un 16,9% més aviat en contra i un 21,7%, totalment en contra. Respecte a la possibilitat que, citat textualment, "el sistema educatiu incorpori una nova assignatura en la qual es doni formació a tots els nens sobre les principals religions del món", un 36,9% dels enquestats van afirmar que hi estaven totalment d'acord, un 35,2% més aviat d'acord, un 11,6% més aviat en contra i un 11,7%, totalment en contra. Per tant, hi ha una majoria que es mostra favorable a que hi hagi una assignatura que permeti conèixer una mica les diferents religions del món, les principals, aquelles que tenen una representació notòria aquí a Catalunya.

"Perquè no parlar d'ella (*de la religió*) és com donar-li l'esquena, no?", es pregunta la Sihame a la nostra trobada, en una llarga reflexió conjunta únicament interrompuda pels glops de cafè amb llet. "És com no acceptar (...). I si no acceptes, si no penses en la possibilitat d'obrir més els horitzons als nens, al final acabes caient en estigmatitzar, encara que tu no vulguis (...). *No em parlis de religió*. Però és que és una realitat que molts nens tenen a casa seva, i si no ho tenen a casa ho veuran al carrer. Si parléssim d'una cosa que no ens toca, que no forma part de la nostra societat... Però segueix sent una cosa que sí que ens influeix. Perquè, a més, estem en una societat tan globalitzada, que encara que (*aquesta realitat*) no estigués al nostre país, ens tocaria. Així que ho hem de conèixer."

* * *

La Direcció General d'Afers Religiosos de la Generalitat va impulsar ja fa uns anys la creació d'una col·lecció anomenada "Guies sobre la Diversitat Religiosa", i està formada, com indica la paraula, per diferents guies en forma de llibre sobre com promoure i tenir en compte la diversitat religiosa en un context determinat: als centres penitenciaris, als centres sanitaris, als centres educatius i a la via pública (i actualment s'està gestant una nova guia).

Col·lecció "Guies sobre la Diversitat Religiosa". Autora: Anna Martín

La *Guia per al respecte a la diversitat de creences als centres educatius de Catalunya* (2015), que té al darrere el Departament de Governació i Relacions Institucionals, així com el Departament d'Ensenyament, recull una sèrie de recomanacions, consells i recordatoris -així com una sintetitzada descripció i algunes orientacions de les confessions religioses amb més presència a Catalunya, com el catolicisme, l'islam, el judaisme, el cristianisme ortodox i el protestant- relacionades amb el paper dels docents a l'escola, envers els nens i nenes i envers les seves famílies, i amb la importància d'educar en el respecte a la diversitat de creences. Aquesta guia és un exemple més que il·lustra l'atenció que posa en aquest tema l'administració pública i comença remarcant la premissa més bàsica de totes:

En el nucli central de totes les religions hi ha un missatge de pau i convivència (...). El reconeixement de la diversitat religiosa, de pensament i consciència a l'aula ha d'anar acompanyat de la necessària reflexió crítica per contribuir a assolir les competències bàsiques centrades a convida i habitar en un món de llibertat i equitat (...). El centre educatiu (...) és i ha de ser un àmbit on es respecten i es tenen en compte les diferents creences de l'alumnat i de les seves famílies, sempre que no atemptin contra els drets fonamentals. (*Guia per al respecte a la diversitat de creences als centres educatius de Catalunya*, 2015, p.19, 20)

Abans de presentar tota una sèrie de recomanacions més tangibles i exemplificades amb casos concrets que poden passar en un centre educatiu relacionats amb la diversitat religiosa, i sense entrar en si és necessària o no una assignatura concreta que ensenyi les diferents religions del món, es recullen un total de sis pautes d'actuació proposades pel Consell Assessor per a la Diversitat Religiosa -subòrgan d'Afers Religiosos-, que insisteix en què “les institucions educatives són un lloc de trobada de col·lectius diferents i tenen un paper essencial en la construcció de la ciutadania del futur”.

1. Les institucions educatives han d'informar exhaustivament dels nivells de comprensió de la diversitat religiosa existent.
2. Han de treballar activament per desfer prejudicis i trencar tòpics.
3. Han d'aprendre a viure en la diversitat reconeixent la igualtat de drets i en la cerca dels valors comuns en les tradicions religioses. També han de posar en manifest la seva contribució al desenvolupament de les societats democràtiques.
4. Han de combatre l'analfabetisme simbòlic i religiós que incapacita per a la comprensió de les obres culturals.
5. Han de fomentar l'organització cooperativa i dialògica del centre per a la prevenció o resolució de conflictes de caire interreligiós i intercultural.
6. Han de fomentar la diversitat en el cos d'educands de manera que s'habituin a conèixer en la pluralitat.

(Guia per al respecte a la diversitat de creences als centres educatius de Catalunya, 2015, p.21; Consell Assessor per a la Diversitat Religiosa, 2013.)

Al final, aquests sis punts, clars i entenedors, són la base necessària que hauria de respectar qualsevol centre educatiu com a actor fonamental que intervé en la creació d'una societat justa i tolerant. Fins i tot algunes d'aquestes pautes podrien inspirar als mitjans de comunicació -i a qualsevol element que tingui una influència sobre la ciutadania- que de fet són per a moltes persones la font principal per la qual coneixen què hi ha al món i què està passant. Tots els que disposem d'eines per arribar a les persones hem d'assumir una responsabilitat ètica real. Aquesta és una qüestió que ens involucra a tots. I que té repercussió d'una manera o d'una altra.

CAPÍTOL 5: TOT AIXÒ TÉ ALGUN SENTIT?

Me n'havia anat a Vilanova i la Geltrú a parlar amb en Pere Milà, el capellà que porta una de les parròquies de la ciutat i que participa en una iniciativa de diàleg interreligiós coordinada pel GTER i l'AUDIR, el capellà a qui escolta amb il·lusió la meva amiga Júlia Zabala, aquella amiga que vaig conèixer al Líban.

Vaig pensar que, tenint en compte que me n'havia anat fins a Vilanova i la Geltrú per parlar amb en Pere, estaria bé conèixer si a Granollers, la meva ciutat, també es feia o s'havia fet alguna iniciativa local de diàleg interreligiós. Així que vaig contactar amb el centre Can Jonch (centre cultural per la pau), que està vinculat a l'Ajuntament de Granollers i des del qual es treballen diversos àmbits que passen per la cooperació internacional, la memòria històrica, drets humans, voluntariat o la mediació comunitària, entre d'altres. Allà tinc l'oportunitat de parlar amb la responsable de Can Jonch, Mireia Nogués, amb en Paco Cruz, d'Acollida i que porta també les qüestions de veïnatge, i amb la Núria Collet, de Mediació.

Granollers és una ciutat que com moltes altres localitats catalanes no té o no ha fet cap iniciativa de diàleg interreligiós. Des de Can Jonch, sí que estan en contacte amb les diferents comunitats religioses i les ajuden quan hi ha qualsevol problema, demanda o qüestió a resoldre, per exemple un tema administratiu, o sí que intervenen i ofereixen un servei de mediació quan hi ha conflictes veïnals, però no ho fan des d'una perspectiva interreligiosa. Això no vol dir que la feina no sigui vàlida: hi ha molts municipis catalans que treballen des de la interculturalitat però no entren en qüestions religioses.

En Paco Cruz és la persona que coneix més aquests temes i que està més en contacte amb determinades comunitats religioses. "A nivell oficial, no tenim un organisme com tenen altres que fan lectures interreligioses, no ho hem fet mai", assegura el responsable d'Acollida. Cruz explica que ja fa un temps que estan establint més contacte per separat amb les entitats religioses presents a la ciutat,

per tal de tenir una relació més directe entre el centre i aquestes, però que si fins ara no s'ha muntat cap iniciativa de diàleg interreligiós és perquè creu que “en molts llocs han muntat aquestes històries interreligioses perquè són fruit d'algun conflicte. Per tal d'evitar el conflicte han fet això”. A Granollers, afegeix, aquesta situació de conflictivitat no s'ha produït, amb alguna excepció, com per exemple quan, ja fa uns anys, hi va haver una certa agitació perquè la comunitat islàmica volia establir un centre de culte en un barri de la ciutat (actualment hi ha dos mesquites al municipi). “El conflicte normalment ha vingut no des de la comunitat musulmana sinó per la presència d'un intent de practicar la seva creença. Però això s'ha tractat aquí obertament”, explica per fer entendre que no haver pensat en cap iniciativa de diàleg interreligiós es deu al fet que no s'ha viscut una experiència conflictiva important gràcies a una actuació directa i “tractada obertament”.

Respecte a aquesta voluntat de tenir més relació amb les diferents comunitats religioses de Granollers, a través de les seves entitats, en Paco explica que el que es vol intentar és que “s'activi una mica la relació amb l'Ajuntament”, ja que comencen a haver-hi moltes entitats d'aquestes característiques. El membre de Can Jonch, a més, remarca el compromís de l'administració local amb les diferents comunitats religioses i explica com l'alcalde de Granollers, en Josep Mayoral, està sempre present en les festivitats importants, per exemple en el cas de l'islam, “a les grans pregàries (...), abans de la pregària del Ramadà i de la fi del Ramadà, a la (*pregària*) nocturna, a la festa del xai...”.

- I ara que dius que comenceu a tenir més relació amb les diferents comunitats, consideràrieu organitzar un acte conjunt amb aquestes?
- Bé, no. L'única cosa per la que sí que hi ha una ordre, en certa manera, és de fer un dia una trobada de totes les entitats religioses amb l'alcalde.
- És un inici...
- D'inici no, no és com un deure per intentar formalitzar una cosa (...). No hi és la idea de fer una trobada interreligiosa, però sí que és... Saps què passa? Que quan es viu amb força normalitat el fet religiós, no et genera una sèrie de problemes - continua el responsable de l'àrea d'Acollida d'aquest centre

cultural per la pau, que assegura que la relació amb l'Ajuntament és bona i directa i insisteix amb què no hi ha una situació conflictiva a la ciutat que requereixi una iniciativa de diàleg interreligiós.

Per la seva banda, la Núria Collet, que és la persona que s'encarrega de tota la part de Mediació del centre, explica que la majoria de conflictes que aborden i intenten solucionar són conflictes de tipus veïnal, relacionats amb situacions quotidianes, com per exemple, el soroll o les humitats. El que la professional precisa és que sí que “quan hi ha conflictes veïnals i són persones de cultures diferents a vegades és una dificultat” i que la qüestió de la religió és relativa perquè, per exemple, hi ha molts musulmans que ho són “d'origen”, però que no són practicants. “Sí que és veritat que aquí la societat és més laica que allà, així que la gent quan emigra s'aferra a la religió”, afegeix com a apreciació. “El diàleg en qualsevol conflicte és imprescindible. Però quan dius conflictes interreligiosos jo et diria que des de que estic aquí no he intervingut en cap tema en què el conflicte es pogués considerar religió. Ara, que hi haguessin diferències culturals i prejudicis, sí (...). Que em diguis per un tema cultural-religiós, sí. Penso que hi ha coses a dir però no estrictament per la religió”, assegura.

Les perspectives des de les quals s'aborden els conflictes entre ciutadans d'un municipi són diverses. Es té en compte el factor cultural i de gènere, però tractar els conflictes des d'una perspectiva religiosa és quelcom que varia més en funció de la localitat. Alguns entrevistats consideren que, per exemple, si hi ha un conflicte motivat per la voluntat d'una comunitat religiosa d'obrir un nou centre de culte, tot i no ser gairebé mai una confrontació estrictament religiosa -pot ser que les queixes provenguin d'una associació de veïns- sí que les iniciatives de diàleg interreligiós, en tant que tenen voluntat de fomentar la cohesió social, es podrien contemplar com a eina de resolució del conflicte. I aquests no són els únics enfocaments a l'hora d'impulsar iniciatives de diàleg entre confessions religioses en un poble o ciutat: en d'altres casos, es creen grups de diàleg interreligiós amb la intenció de crear un òrgan consultiu de cara a futures mesures que vulgui prendre un ajuntament i per

les quals necessiti consell i consens per part de les comunitats religioses presents al municipi. Són posicions i maneres de fer diferents.

La primera persona d'aquest centre cultural de Granollers amb qui vaig parlar és la Mireia Nogués, la responsable de Can Jonch -tot i que ella assegura que és un càrrec honorífic, més que oficial- que de seguida va mostrar molt interès per la qüestió que movia aquest document i pel seu contingut. La Mireia és educadora, pedagoga social i porta des de 2008 a Can Jonch. Per curiositat, per interès cap a “tot el que té a veure amb el tema de les relacions personals i intentar entendre i posar-se al lloc de l'altre per viure millor”, de seguida va posar totes les facilitats per poder fer una trobada. I per poder parlar amb els seus companys.

Després de parlar-li de l'existència de l'AUDIR i del GTER, però també de la Direcció General d'Afers Religiosos de la Generalitat, li pregunto si creu que si aquestes iniciatives fossin més conegudes -i si incorporessin ateus i agnòstics- podrien tenir alguna mena d'influència en la societat. La Mireia posa sobre la taula la incertesa davant d'una societat diversa en què una part important està perdent la religiositat, mentre que, com expliquen la Núria Collet i altres entrevistats, la religiositat d'aquells qui arriben s'enforteix en un país que no és el seu, amb voluntat de reforçar i reafirmar la seva identitat.

“Crec que hi ha un tema de sacrifici personal i un compromís. Que com a cada religió, hi ha uns preceptes. En aquesta societat actual on tot és vàlid, nou i sense compromisos... Moltes vegades, una religió comporta renúncies, i la gent no vol renunciar a res (...). Són els valors, els que falten. Les religions normalment tenen un seguit de valors que apareixen en totes. I ara, a quina assignatura es dóna, tot això? Aquí nosaltres donem molta cobertura a l'assignatura de Ciutadania per donar continguts, ja que els professors no saben què fer. (...) El voluntariat també fa aigües, els del tercer sector (ONG's) no troben gent. Les persones no volen fer coses a canvi de res”, explica Nogués des d'un punt de vista personal -no com a Can Jonch- i afegeix quan li pregunto sobre la possible assignatura de Cultura Religiosa que no és partidària d'ensenyar religió a les escoles, que en tot cas el que

cal és un coneixement més transversal, més sobre “el fet de conviure, valors, respecte a la diferència”, que s’abordi des de diferents disciplines. “Aquestes persones no només impliquen una religió, impliquen una cultura concreta. Per poder entendre per què practiquen aquella religió és necessari saber el país d’aquesta (per tant, implica geografia també). Per entendre la religió has de conèixer la història.”

- Llavors, creus que si hi hagués alguna iniciativa aquí (*de diàleg interreligiós*) podria tenir efectes positius en la societat? - torno a preguntar al final de l’entrevista.
- El que no sé és si interessa molt o no. No ho sé. (...) Potser veig més positiu fer una activitat concreta que repercuteixi a la ciutadania amb tots aquests actors implicats.

Aquest esdevé un moment molt important. La resposta de la Mireia, sincera i realista, va generar tota una sèrie de dubtes i de confusions. Va implicar un nou plantejament, si realment valia la pena tot això. Aquest document. El que hi ha recollit. Però també, les coses que es fan. A molta gent no li interessa la religió. Ni el que fan les comunitats religioses si no els afecta directament. N’hi ha que no volen ni sentir a parlar de religió. Tot això té algun sentit, doncs? Realment poden arribar a alguna banda, les iniciatives de diàleg interreligiós? Si tinguessin més visibilitat, canviarien les coses? Podrien fomentar realment la cohesió social entre els membres d’una societat com la catalana, occidental i secularitzada? Potser no hi ha una resposta.

El que sí que hem vist és com Chicago, una trobada plurirreligiosa impulsada pels ciutadans, va ser l’espurna -si més no, la més coneguda- que va encendre tot un moviment. Com el Parlament de les Religions del Món va reunir unes 9.000 persones d’arreu del món a Barcelona. Com el diàleg interreligiós ha anat guanyant importància a escala internacional i ha traspassat les esferes purament religioses per ser considerat fins i tot com una eina diplomàtica per a molts països i organitzacions internacionals com les Nacions Unides o el Consell d’Europa.

Per a la vida de moltes persones, també aquí a Catalunya, la religió és un element essencial. I encara va molt lligat a la cultura. El director d'Afers Religiosos de la Generalitat, l'Enric Vendrell, hi posa l'accent molt convençut. "Aquest plantejament de mirar de deixar en l'àmbit estrictament privat el tema religió... Això no funciona. Això no funciona justament en una societat marcadament diversa des del punt de vista religió. Això no funciona perquè aquestes religions que anomenem minoritàries (...) o en els creients d'aquestes religions, hi ha un sentiment de que la religió no és una pràctica determinada sinó que és quelcom que impregna tota la seva manera de viure (...)." La religió condiciona la visió del món de moltes persones. Determina el pas del temps, el seu rellotge. Pot influir en com són les seves relacions amb els altres. En alguns llocs del món, com al Líban, les religions estructuren fins i tot la política.

Més enllà de la importància internacional que el diàleg interreligió ha anat guanyant, més enllà del paper que encara ocupa la religió a la societat i a la vida dels individus que la conformen, el lector ha pogut veure també que a Catalunya es mouen coses. Que hi ha jornades, iniciatives regulars, grups com l'AUDIR, el GTER o el GRIC amb la voluntat de fer una aportació, per petita que sigui, al conjunt de la societat catalana. Diferents actors que, tot i entendre el diàleg interreligió de maneres molt diferents, de decantar-se uns per quelcom més teològic i els altres per un diàleg més pragmàtic, malgrat coexistir posicions diferents pel que fa a qui hauria de formar part dels grups de diàleg, tots tenen un objectiu comú: aconseguir conviure amb harmonia, respecte i tolerància. Entendre's i compartir en una societat més justa. Acabar amb els prejudicis, l'estigmatització i els estereotips que giren entorn les diferents comunitats religioses. En definitiva, promoure la pau.

I conjuntament amb totes aquestes iniciatives de base religiosa o civil, tant és, hi ha l'administració pública catalana. A nivell local, en alguns municipis que han vist necessari treballar el diàleg interreligió amb les seves comunitats, i a nivell autonòmic. El lector ha pogut conèixer també la Direcció General d'Afers Religiosos de la Generalitat, un òrgan que fa molta feina en diverses línies i esdevé un exemple de compromís i esforç per tal de visibilitzar totes aquestes actuacions que es fan

aquí a Catalunya, a través de la presència institucional i, també, a través d'iniciatives divulgatives pròpies, molts cops comptant amb l'ajuda d'entitats com l'AUDIR, el GTER o l'equip Investigacions en Sociologia de la Religió (ISOR), entre moltes d'altres.

Al final, tots aquests actors intenten posar en relleu, no només que la diversitat religiosa és una realitat a Catalunya i que pot ser un nexa amb el qual treballar per la cohesió social i per la convivència, sinó que les pròpies religions tenen una riquesa inherent, una sèrie de “capitals”, paraula que utilitza el sociòleg i director del GTER, en Joan Hernández. “Els hi dic als estudiants que aquests capitals són tres: un de pensament de valors, un capital estètic cultural (música, cultura, art) i un capital humanitari (accions socials). Aquests capitals hi són per tothom”, i en destaca d'aquesta manera el seu caràcter universal. A més, pel director del Grup de Treball Estable, el diàleg interreligiós esdevé també una eina de prevenció que redueix la possibilitat de que apareguin fonamentalismes en una societat democràtica. A l'article científic *Fonamentalismes i Religió* (2017), el sociòleg conclou que “la visibilitat i el suport de grups religiosos dialogants emergeix com una solució òptima davant dels fonamentalismes. En aquesta direcció el diàleg interreligiós demana de relació i per això és incompatible amb l'actitud d'aïllament de qualsevol tipus de fonamentalisme”.

* * *

Explicar tot aquest món, no ha estat fàcil. Per poder-lo narrar, descriure, detallar, primer és necessari entendre'l. I això costa, sobretot quan es comença de zero. Tractar-lo des del periodisme i sense cap base sociològica, és també difícil. Però aquesta qüestió ja es comentava -i s'advertia- a les primeres pàgines, al principi de tot.

Espero, si més no, que el lector hagi pogut acabar aquest document amb una idea general del que és el diàleg interreligiós i de qui hi ha al darrere. De què se n'espera. De quines són les expectatives d'aquells més idealistes i amb més ganes

de que això funcioni. Que no es pensi que amb això ja està tot sabut: queda molt, molt per aprendre. Amb cada entrevista s'obre un mar sencer, una nova branca carregada de preguntes. Possiblement si es tornessin a repetir ara les trobades amb en Francesc Torradeflot, la Sihame Lech-hab, en Pere Milà o la Júlia Zabala, aquells que apareixen al primer capítol de tots, amb qui vaig parlar sobretot al principi, les entrevistes haurien anat diferent, guiades per algú molt més familiaritzat amb aquest tema tan complex.

De nou, la pregunta que ha motivat tot aquest capítol. I probablement el conjunt d'aquest document. *Tot això té algun sentit?*

Ja no és una pregunta retòrica. Ara és una qüestió que cada lector ha de respondre.

FONTS CONSULTADES

Audir. (2007). *Cap a una ètica mundial*. Recuperat de: <http://audir.org/ica-mundial/> [Consulta: 03/03/2018]

Audir. *Parlament de Chicago, 1993*. Disponible a: <http://audir.org/parlament-de-chicago-1993/> [Consulta: 03/03/2018]

Audir. (2007). *Parlament de les Religions del Món*. Disponible a: <http://audir.org/parlaments-de-les-religions-del-m/> [Consulta: 03/03/2018]

Catalunya Religió (18 de març de 2018). El Parlament acull la celebració de la Setmana Mundial de l'Harmonia Interconfessional. *Catalunya Religió*. Recuperat de: <https://www.catalunyareligio.cat/ca/parlament-acull-celebracio-setmana-mundial> [Consulta: 25/03/2018]

Consell Audiovisual de Catalunya. (2013). *Informe sobre la diversitat i la igualtat a la televisió*. Recuperat de: http://www.cac.cat/pfw_files/cma/actuacions/i58_2013_cat.pdf

Coordinadora Catalana d'Entitats Budistes. (2018). *Setmana Mundial de l'Harmonia Interconfessional*. Disponible a: <https://www.ccebudistes.org/noticies/setmana-mundial-de-lharmonia-interconfesional/> [Consulta: 25/03/2018]

El País. (4 febrer 2016). Puigdemont rep els representants de les principals religions. *El País*. Recuperat de: https://cat.elpais.com/cat/2016/02/04/catalunya/1454618508_959875.html [Consulta: 25/03/2018]

Flama. (12 de març de 2018). La Setmana de l'Harmonia Interconfessional al Parlament de Catalunya. *Flama*. Recuperat de:

http://www.flama.info/modules.php?name=news&d_op=new_pdf&idnew=27243

[Consulta: 25/03/2018]

Generalitat de Catalunya; Centre d'Estudis d'Opinió. (2016). *Baròmetre sobre la religiositat i la gestió de la seva diversitat 2016*. Recuperat de:

http://governacio.gencat.cat/web/.content/afers_religiosos/documents/Informe-resultats.pdf

Generalitat de Catalunya. *Guia per al respecte a la diversitat de creences als centres educatius de Catalunya*. (Segona edició). (2017). Barcelona: AGRA Trading.

Generalitat. Direcció General d'Afers Religiosos. (2016). *Mapa Religiós de Catalunya, actualització 2016*. Recuperat de:

http://governacio.gencat.cat/web/.content/afers_religiosos/documents/Mapa_2014/Mapa_Religios_2016_Web_DEF.pdf

Griera, Mar. (2011). Religious Actors in the Public Sphere. *Routledge studies in religion and politics*.

Gonzalez, Alexander. (2017). Una base común para el diálogo interreligioso.

Advocatus, edició núm. 28. Recuperat de:

<http://www.unilibrebaq.edu.co/ojsinvestigacion/index.php/advocatus/article/view/768>

Hernández, Joan. (2017). Fonamentalisme i Religió. *Revista Científica de Estudios sobre Interculturalidad*. Recuperat de:

<http://hipatiapress.com/hpjournals/index.php/recei/article/view/2596/2000>

Investigacions en Sociologia de la Religió. (2014). *El mapa de les minories religioses a Catalunya*. Recuperat de:

http://governacio.gencat.cat/web/.content/afers_religiosos/documents/20150511_info_rme_mapa_religios.pdf

Kaiciid. *About us*. Disponible a: <https://www.kaiciid.org/about-us> [Consulta: 05/03/2018]

La Vanguardia. (27 de març de 2017). El Parlament acoge acto inaugural de la Semana de la Armonía Interconfesional. *La Vanguardia*. Recuperat de:

<http://www.lavanguardia.com/vida/20170327/421241958210/el-parlament-acoge-acto-inaugural-de-la-semana-de-la-armonia-interconfesional.html>

[Consulta:

25/03/2018]

Ministerio del Interior. (2016). *Informe sobre la evolución de los incidentes relacionados con los delitos de odio en España*. Recuperat de:

<http://www.interior.gob.es/documents/10180/5791067/ESTUDIO+INCIDENTES+DELITOS+DE+ODIO+2016.pdf/c5ef4121-ae02-4368-ac1b-ce5cc7e731c2>

Ministerio de Asuntos Exteriores y de Cooperación. *Alianza de civilizaciones*.

Disponible en:

<http://www.exteriores.gob.es/Portal/es/PoliticaExteriorCooperacion/NacionesUnidas/Paginas/AlianzaCivilizaciones.aspx> [Consulta: 06/03/2018]

Nacions Unides. *Semana Mundial de la Armonía Interconfesional*. Disponible a: <http://www.un.org/es/events/interfaithharmonyweek/> [Consulta: 25/03/2018]

Nacions Unides. (2010). *Resolución aprobada por la Asamblea General el 20 de octubre de 2010*. Recuperat de:

<http://www.un.org/es/comun/docs/?symbol=A/RES/65/5> [Consulta: 25/03/2018]

Parlament (Canal Parlament). (2018). *Actes institucionals. Sessió amb motiu de la Setmana Mundial de l'Harmonia Interconfessional*. Disponible a: https://www.parlament.cat/web/canal-parlament/videos/index.html?p_cp1=8122698

Parlament. (2018). *El Parlament acull la celebració de la Setmana Mundial de l'Harmonia Interconfessional*. Disponible a: https://www.parlament.cat/web/actualitat/noticies/index.html?p_format=D&p_id=270298314 [Consulta: 25/03/2018]

Parliament of the World's Religions. *Barcelona, Spain, 2004*. Disponible a: <https://parliamentofreligions.org/parliament/2004-barcelona/barcelona-2004> [Consulta: 03/03/2018]

Parliament of the World's Religions. *Chicago, USA, 1893*. Disponible a: <https://parliamentofreligions.org/parliament/new-chicago-1893/new-chicago-1893> [Consulta: 03/03/2018]

Takim, Liyakatali. (2004). From Conversion to Conversation: Interfaith Dialogue in Post 9-11 America. *The Muslim World*. Recuperat de: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/j.1478-1913.2004.00058.x>

Torradeñot, Francesc (2012). Religiones y Pluralismo. Las vías del diálogo interreligioso en España. *Observatorio del Pluralismo en España*, Documentos del Observatorio núm.3. Recuperat de: <https://es.scribd.com/document/165977402/Religiones-y-Pluralismo-Las-Vias-Del-Di-alog-Interreligioso-en-Espana>

